

отримали нагороди 253 особи. Отже — вони не такі дурні і непотрібні, як кажуть про них ті, хто, можливо в військовий час зайнятий був справою навіть і не схожою на захист батьківщини. <...>

Нині вільні матроси, за нечисленністю суден чорноморського відомства, вступають для вивчення своєї справи до Російського Товариства пароплавства і торгівлі.

Каботажних суден, що належать нікопольським мешканцям, 49, з числа яких вільним матросам 23. Зводяться вони на тутешніх верфях найзвичайнісінькими майстрами, без жодних креслень. Проте не вважайте, що верфі ці мають якесь оснащення: тут же на березі закладається човен, будується, конопатиться, осмолюється і озброюється. Місткість вантажу різна — від 50 до 800 чвертей хліба або від 500 до 8 000 пудів. Судна зазвичай двощоглові. Деякі з них ходять доволі добре і оснащені значною метикуватою командою. Відповідно до торгових потреб, фрахт буває досить вигідний, та під час застою комерції платня за перевезення вантажу мізерна. На зимування всі судновласники намагаються прийти до Нікополя, де і ставлять судна свої у Микитиногу Рогу. Місце це однак не вельми вигідним є для стоянки, оскільки осінній *шерех* (дрібна крига) і весняний кригоплав, рухаючись за течією ріки, псують судно, незважаючи на легкий захист мису. Є чудова стоянка у південного краю Орлового острова, однак ж місце це віддається на відкуп рибпромисловцям, які, напевно, не дозволять суднам зупинитись у власних володіннях. Місцевій владі, зрозуміло, до цього немає діла. Начальство, буваючи в Нікополі, принаймні до цього часу, не вдавалось до розгляду подібних обставин; хоча досить слушно було б захистити човни від криги. Тут ще зустрічається й інша причина, яка може зумовлювати подібне припущення: навесні якраз до Микитиногу Рогу підходить казенна переправа і варто тільки наглядачу забажати вигнати судна з рейду — вони загинуть. Щоб читач мав уявлення щодо руху нікопольського каботажного судноплавства, я надам детальний опис суден, їх місткість, осідання, чисельність прислуги, кількість рейсів в 1857 році і суму, виручену за перевезення вантажу. Разом з цим вважаю за необхідне додати, що пропоновані свідчення надані не поліцією, хоча вона і могла б їх мати, а за допомогою ретельних розпитувань.

Судна нікопольських купців і міщан.

Морехідні човни

1. Нікопольського купця Олексія Гусева, підіймає 800 чвертей, осідання 8 футів; матросів 6. Зробив 2 рейси: перший з Нікополя в Одесу з 3 000 сажнів дров по 6½ коп. за

сажень = 195 крб., другий з Нікополя до Одеси з 7 500 пудів сала по 6 коп. за пуд = 450 крб. Зароблено 645 крб.

2. Нікопольського купця Федота Чернявського, підіймає 700 чвертей, осідання 7 футів; матросів 5. Зробив один рейс з Нікополя до Одеси з 5 200 пудів сала по 10 коп. за пуд = 520 крб. Зароблено 520 крб.

3. Нікопольського міщанина Дмитра Баклана, підіймає 660 чвертей, осідання 6 футів; матросів 5. Зробив один рейс з Нікополя до Одеси з 600 чверт. льону по 40 коп. за чверть = 240 крб. Зароблено 240 крб.

4. Нікопольського купця Михайла Іщенка, підіймає 650 чвертей, осідання 7 футів; матросів 5. Зробив 3 рейси з Нікополя до Одеси: перший з 650 чверт. льону по 50 к<оп>. за чверть = 325 крб., другий з 650 чверт. льону по 50 к. за чверть = 325 крб., третій з 6 500 пудів сала по 7½ к. за пуд = 487 крб. 50 коп. Зароблено 1 137 крб. 50 коп.

5. Нікопольського купця Андрія Баклана, підіймає 640 чвертей, осідання 7½ футів; матросів 5. Зробив три рейси з Нікополя до Одеси: перший і другий по 5 500 пудів сала по 7 коп. з пуду = 770 крб., третій з 470 чверт. пшениці по 56 коп. з чверті = 263 крб. 20 коп. і 160 чверт. льону по 56 коп. з чверті = 89 крб. 60 к. Зароблено 1 122 крб. 80 к.

6. Нікопольського міщанина Микити Здора, підіймає 500 чвертей, осідання 6 футів; матросів 4. Зробив 2 рейси з Нікополя до Одеси: перший з 4 600 відрами спирту по 5 к. з відра = 230 крб., другий з 3 250 пуд. сала по 10 к. з пуду = 325 крб. Зароблено 555 крб.

1. Нікопольського купця Андрія Баклана, підіймає 400 чвертей, осідання 4½ футів; матросів 3. Зробив 3 рейси з Нікополя до Херсона: перший з 1 710 пуд. сала по 4 к. з пуду = 68 крб. 40 коп., другий з 300 чверт. пшениці по 70 коп. з чверті = 210 крб., третій 2 000 пудів сала по 10 коп. з пуду = 200 крб. Зароблено 478 крб. 40 коп.

2. Його ж дуб; підіймає 400 чверт., осідання 4 фути; матросів 3. Зробив один рейс з Нікополя до Херсона з 20 саж. дров по 4 крб. 25 коп. за сажень = 85 крб. Зароблено 85 крб.

3. Його ж дуб, підіймає 450 чверт., осідання 4½ футів; матросів 3. Зробив один рейс з Нікополя до Херсона з 20 саж. дров по 4 крб. 25 коп. за сажень = 85 крб. Зароблено 85 крб.

4. Нікопольського купця Михайла Баклана, підіймає 470 чверт., осідання 5½ фут.; матросів 3. Зробив два рейси з Нікополя до Херсона: перший з 470 чверт. льону по 15 коп. з чверті = 70 крб. 50 коп., другий з 400 чверт. льону по 25 коп. = 100 крб. Зароблено 170 крб. 50 коп.

5. Його ж дуб, підіймає 450 чверт., осідання 5 фут.; матросів 4. Зробив 3 рейси з Херсона до Нікополя: перший з 200 кулів питлівки по 15 коп. за куль = 30 крб. і

190 чверт. льону по 25 коп. за чверть = 28 крб. 50 коп., другий з 450 чверт. льону по 20 коп. з чверті = 80 крб., третій з 3 200 пудів сала по 9 коп. з пуду = 288 крб. Зароблено 526 крб. 50 коп.

6. Нікопольського міщанина Копилова, підіймає 700 чвертей (може ходити і в Одесу), осідання 5 футів; матросів 4. Зробив 3 рейси з Нікополя до Херсона: перший з 25 саж. дров по 4 крб. за сажень = 100 крб., другий з 2 500 пуд. простої вовни і 3 000 пудів сала по 3 к. з пуду = 90 крб., третій з 3 000 чверт. льону по 50 коп. за пуд = 150 крб., сала 1 000 пуд. по 10 коп. = 100 крб. і 250 штук шкір по 7½ коп. = 18 крб. 75 коп. Зароблено 478 крб. 50 коп.

7. Його ж дуб, підіймає 380 чверт., осідання 4 фути; матросів 4. Зробив три рейси з Нікополя до Херсона: перший з 20 саж. дров по 4 крб. = 80 крб., другий з 300 чверт. льону по 15 коп. = 45 крб., третій з 300 чверт. льону по 25 коп. = 75 крб. Зароблено 200 крб.

8. Міщанина Степана Биковського, підіймає 250 чверт., осідання 4 фути; матросів 4. Робив міжміські рейси.

9. Його ж дуб, підіймає 120 чверт., осідання 4 фути; матросів 3. Зробив 3 рейси з Нікополя до Херсона: перший зі 100 чверт. пшениці по 20 коп. = 20 крб., другий з 700 пуд. вовни по 4 коп. = 28 крб., третій з 500 пуд. корінної риби по 23 коп. = 115 крб. Зароблено 163 крб.

10. Його ж дуб, підіймає 40 чверт.; матросів 2. Займається підвантаженням.

11. Міщанина Івана Шульгіна, підіймає 220 чвертей, осідання 4½ футів; матросів 3. Робив рейси з інших узбережних місць.

12. Його ж, підіймає 50 чверт., осідання 3 фути; матросів 3. Робив рейси з інших місць і займався підвантаженням.

13. у безстроковій відпустці Петра Рекова в компанії з вільним матросом Кушатренком, підіймає 330 чверт., осідання 5 футів; матросів 4. Зробив 2 рейси з Нікополя до Херсона: перший з 17½ саж. дров по 4 крб. = 70 крб., другий з 160 чверт. льону по 46 коп. = 73 крб. 60 коп., 1 000 пудів сала по 5 к. = 50 крб., 260 штук шкір по 10 к. = 26 крб. Зароблено 291 крб. 60 к.

14. Нікопольського міщанина Федіра Рекова, підіймає 500 чверт., осідання 4½ фути; матросів 4. Робив міжміські рейси.

Окрім цих суден ще є 2 *берлінки*, які належать: одна нікопольському купецькому синові Єгору Турбабі, підіймає до 8 000 пудів, осідання 4 фути; на ній 8 матросів, інша нікопольському купцю Федоту Чернявському, підіймає 6 000 пудів, осідання 3½ ф.; на ній матросів 8.

Шкіпери й екіпажі на цих суднах складені переважно з місцевих вільних матросів.

Судна нікопольських вільних матросів.

Морехідні човни

1. Івана Стукала, підіймає 470 чвертей, осідання 5 футів; матросів 4. Робив міжміські рейси.

2. Його ж в компанії з братом Власом Стукалом, херсонським матросом, підіймає 550 чвертей, осідання 5½ фути; матросів 5. Зробив 1 рейс з Нікополя до Херсона з 550 чверт. пшениці по 30 коп. = 165 крб. Зароблено 165 крб.

Судна нікопольських вільних матросів.

Дуби

1. Івана Фещенко, підіймає 340 чверт., осідання 5½ фути; матросів 4. Зробив 5 рейсів з Нікополя до Херсона: перший з 250 чверт. льону по 15 коп. = 37 крб. 50 к., другий з 340 чверт. жита по 15 к. = 51 крб., третій з 300 чверт. жита по 15 к. = 45 крб., четвертий зі скляним посудом = 30 крб. і п'ятий з 1 000 пуд. сала, 120 чверт. льону і 300 штук шкір, за все разом 142 крб. 85 к. Зароблено 306 крб. 35 к.

2. Леонтія Полового, підіймає 440 чверт., осідання 5½ фут.; матросів 4. Зробив 2 рейси з Нікополя до Херсона: перший з 1 600 пуд. простої вовни по 4½ к. = 72 крб., другий з 300 чверт. льону по 34²/₇ за чверть = 102 крб. 47⁶/₇ к. Зароблено 174 крб. 47⁶/₇ коп.

3. Андрія Барабаша, підіймає 250 чверт., осідання 4 фути; матросів 3. Зробив 2 рейси з Нікополя до Херсона: перший з 145 чверт. льону і 95 чверт. жита по 15 к. = 36 крб., другий з 90 чверт. жита і 165 чверт. льону = 40 крб. Зароблено 76 крб.

4. Назара Куцовола, підіймає 250 чверт., осідання 4 фути; матросів 3. Зробив 4 рейси з Нікополя до Херсона: перший з 250 чверт. пшениці по 80 к. за чверть = 200 крб., другий з 250 чверт. льону по 15 к. = 37 крб. 50 к., третій з 250 чверт. жита по 23 к. = 57 крб. 50 к., четвертий з 2 300 пуд. сала по 11 к. = 253 крб. П'ятий же рейс з Нікополя до Каховки, — перевезено товарів за 60 крб. Зароблено 608 крб.

5. Литвина Сидора, підіймає 350 чверт., осідання 4½ фути; матросів 3. Зробив 1 рейс з Нікополя до Херсона з 2 328 пуд. сала по 8 к. = 186 крб. 24 к. Зароблено 186 крб. 24 к.

6. Петра Семеняги, підіймає 260 чверт., осідання 3½ ф.; матросів 3. Зробив 2 рейси з Нікополя до Херсона: перший з 240 кулями питлівки по 12½ к. = 30 крб., другий з 26 чверт. льону по 15 к. = 39 крб., третій з 260 чверт. льону по 40 к. = 104 крб.; четвертий же рейс з Нікополя до Каховки з товарами місцевих купців за 40 крб. Зароблено 213 крб.

7. Павла Перепаді, підіймає 250 чверт., осідання 4½ фути; матросів 3. Зробив 3 рейси з Нікополя до Херсона: перший з 50 кул. питлівки і 250 чверт. льону по 20 к. = 50 крб., другий з 250 чверт. жита по 15 к. = 37 крб. 50 к., третій з 250 чверт. суріпного насіння по 53 к. = 132 крб. 50 к. Зароблено 220 крб.

8. Омеляна Ткалича, підіймає 450 чверт., осідання 5 футів; матросів 3. Зробив 3 рейси з Нікополя до Херсона; перший з 450 чверт. льону по 15 к. за чверть = 67 крб. 50 к., другий з 350 чверт. жита по 20 к. = 70 крб., третій з 450 чверт. льону по 40 к. = 180 крб. Зароблено 317 крб. 50 к.

9. Пантелеймона Кузніченка, підіймає 150 чверт., осідання 3 фути; матросів 3. Зробив 2 рейси: перший з Нікополя до Херсона з 1 000 пуд. простої вовни по 3 к. = 30 крб., другий в Каховку з купецькими товарами за 40 крб. Зароблено 70 крб.

10. Іллі Волкова, підіймає 150 чверт., осідання 3 фути; матросів 3. Зробив 5 рейсів з Нікополя до Херсона: перший з 9 саж. дров за 30 крб., другий із 120 станк. колес за 23 крб., третій з 200 чв. житн борошна по 15 к. = 30 крб., четвертий із 150 чв. льону по 46 к. = 69 крб., п'ятий з 35 чверт. суріпного насіння, 65 чв. льону, 50 чв. пшениці по 46 к. = 90 крб. Зароблено 242 крб.

11. Харитини Волкової, підіймає 400 чверт., осідання 4½ фути; матросів 4. Зробив 2 рейси з Нікополя до Херсона: перший з 400 чверт. житнього борошна по 15 к. = 60 крб., другий з 350 чверт. льону по 30 к. = 105 крб. Зароблено 165 крб.

12. Дарії Рекової, підіймає 400 чверт., осідання 5½ футів; матросів 4. Зробив 2 рейси з Нікополя до Херсона: перший з 440 чв. пшениці по 25 к. = 110 крб., другий з 400 чв. льону по 45 к. = 180 крб. Зароблено 290 крб.

13. Дуб Василя Фершала (він же Даниленко), підіймає 550 чверт., осідання 5½ фут.; матросів 4. Зробив два рейси з Нікополя до Херсона: перший з 250 чверт. жита та 270 чверт. пшениці по 15 к. = 78 крб., другий з 450 чверт. льону по 33 к. = 148 крб. 50 к. Зароблено 226 крб. 50 к.

14. Михайла Бабіченка (він же Іващенко), підіймає 450 чверт., осідання 5½ ф.; матросів 3. Зробив один рейс з Нікополя до Херсона з 250 чверт. вівса і 200 чверт. льону по 57 к. = 256 крб. 50 к. зароблено 256 крб. 50 к.

15. Івана Семеняги, підіймає 350 чверт., осідання 5½ ф.; матросів 3. Зробив один рейс з Нікополя до Херсона з 200 чверт. жита і 100 чверт. льону по 40 к. = 120 крб. Зароблено 120 крб.

16. Івана Горошка, підіймає 360 чверт., осідання 5 фут.; матросів 3. Робив міжміські рейси.

17. Єфима Чорного, підіймає 130 чверт., осідання 4 фути; матросів 3. Зробив один рейс з Нікополя до Херсона з 100 чверт. льону і 50 чверт. суріпного насіння по 75 к. = 112 крб. 50 к. Зароблено 112 крб. 50 к.

18. Івана Брусенка, підіймає 250 чверт., осідання 4½ ф.; матросів 3. Зробив один рейс з Нікополя до Херсона з 250 чверт. жита по 15 к. = 47 крб. 50 к. Зароблено 47 крб. 50 к.

19. Дмитра Брусенка, підіймає 250 чверт., осідання 4½ ф.; матросів 3. Зробив один рейс з Нікополя до Херсона з 250 чверт. льону по 40 к. = 100 крб. Зароблено 100 крб.

20. Петра Клімченка, підіймає 150 чверт., осідання 3½ ф.; матросів 3. Зробив 2 рейси з Нікополя до Херсона: перший з 100 чверт. льону і 100 штук шкір по 10 к. = 20 крб., другий з 150 чверт. льону по 15 к. = 22 крб. 50 к. Зароблено 46 крб. 50 к.

21. Івана Миколенка, підіймає 50 чверт., осідання 3 фути; матросів 3. Займався підвантаженням.

Судна державних селян

Морехідні човни

1. Максима Загребельного, підіймає 610 чверт., осідання 6 футів.

Судна державних селян

Дуби

1. Семена Компанійця, підіймає 300 чверт., осідання 3 ф.

2. Максима Ворушила, підіймає 150 чверт., осідання 4 ф.

3. Романа Науменка, підіймає 250 чверт., осідання 4½ ф.

Подобиці, щодо плавання цих чотирьох суден, на жаль, не можу повідомити.

Всі ж нікопольські судна можуть підняти вантажу приблизно 186 500 пудів. <...>

В Нікополі бувають 3 ярмарки, з яких найзначніший Вознесенський. Купці приїжджають з найбільших міст, проте більше торгують місцеві крамарі, які переїжджають під час ярмарків на майдан за місто, де влаштовуються балагани з Вознесіння і залишаються до листопада. Крім цього, кожен неділю бувають базари, де, зрозуміло, діяльніше за усіх працюють євреї, і треба бути досить майстерним, щоб

купити необхідне, адже іудейське плем'я є напрочуд моторним. Влітку, коли дозрівають фрукти, нікопольський ринок буквально завалений всілякими плодами: яблуками, грушами, абрикосами, динями, кавунами, виноградом. Місцеві сади й городи самі по собі надають достатньо фруктів, та ще більше привозиться їх з Кам'янки, а в особливості із Знам'янки — великих сусідніх поселень Таврійської губернії, де мешканці з успіхом та любов'ю займаються садівництвом.

Поряд з гостинним двором, оточена ґратами, стоїть п'ятиглава соборна церква з високою дзвіницею, якій бракує одного поверху, від чого вона скидається на недобудову. Завдяки місцевому протоієрею, церква начинена добре, і в ній зберігається декілька запорозьких старовинних речей, вже описаних. Церква побудована в 1796 р., а дзвіниця в 1806 році. При згадуванні про останню не можна не пригадати слів п. Скальковського, який в своїй *«Історію СЪчи»* висловився про давнину, якою так і віє від нікопольської дзвіниці! Насправді ж виявляється, що коли складалась ця історія, дзвіниці було ще небагато років.

На одній з поперечних вулиць, яка веде від церкви на гору, на досить стерпній будівлі прибита вивіска мод, на якій невмілим пензлем зображені шляпи й чіпці. З першого погляду це здавалося б дивним, тому що в містечку вельми обмежена кількість пані й дівчат, які носять сучасні наряди, та варто подивитись на вулицю в суботу, коли ходить єврейське населення, і легко можна переконатись, що магазин мод не залишиться в накладі. Деякі, втім, багаті єврейки виписують наряди з Катеринослава, та, ймовірно і з Одеси.

Нещодавно, якась пані Зеє, відкрила жіночу школу, куди приходять вже 13 учениць. Для хлопців приходського училища немає, а існує деяка школа при церкві, де за методом різок і палі (удар лінійкою по руці) викладається 17 учням читання й письмо. У вільних матросів, які набагато бідніші від громадян, є власне училище, утримуване зборами в десять копійок з ревізійної душі, до якого ходять 40 хлопчиків. Напевно, воно не в квітучому стані, та слава Богу і за це. В громадянах же Нікополя, отже, немає любові, не кажу вже про освіту, але навіть до грамотності, незважаючи на те, що в цьому містечку значним є клас торгового стану, який більш-менш володіє матеріальними засобами. Єврейське населення зробило підписку і вибудувало гарненький будиночок поблизу синагоги для училища, тому що розуміє користь грамотності; матроси теж намагаються вчити дітей, та купці й міщани вважають за краще посилати дітей або в жалюгідну церковну школу, або до матроського вчителя, не турбуючись, про збір хоча б незначної суми для облаштування школи, в якій окрім читання й письма їх діти отримали б поняття про граматику, арифметику і географію.

Не тільки тут немає любові до просвіти, та навіть до читання, і тільки соборний протоієрей та відставний поручик Шмагайлов отримують періодичні видання, та ще хтось виписує «Сын Отечества». Гласність не існує для інших нікопольців, і література — цей могутній двигун — для них terra incognita.

Може бути, читач запитає: як же проводять час мешканці містечка, поставлені різними умовами вище пересічних його городян? Встають зрання, вдень обідають, після чого відпочивають, а ввечері о дев'ятій знову віддаються заспокоєнню. Чинівний клас єдиного наявного місця — поліції — полюбляв об 11 годині ранку збиратись в магазині Турбаби, де і відбувались узливання Бахусу, іноді, зважаючи на обставини, вельми рясні. На весь час знайомства мого з Нікополем більшу частину тамтешня поліція перебувала без прямого начальника, і служники її відрізнялись незвичною пристрасстю до іноземного й вітчизняного виноробства; побільше б таких експертів, — і виноградники наші набули б квітучого стану. Жодна справа не вирішувалась в поліції без кількох відвідувань магазину Турбаби, а як виконувались справи — прослідкувати за цим не завадило б досвідченому знавцю правознавства. Подивіться, наприклад, на зведення узбережних будівель. Всі спуски до ріки захаращені і навіть єдиний, коло церкви, зіпсований і утримується в такому вигляді, що на випадок пожежі, туди не можливо потрапити з діжкою. Лісова пристань жалюгідна, проте єдина, що безкарно заливає дорогу до берега, заважаючи возам під'їжджати з вантажем. Безладні дерев'яні крамнички, проти всіх правил, загороджують базарну площу (вони, між іншим, не вказані у звітах) перед самими вікнами поліції. Одним словом — хаос, з якого коли і виникає якесь питання, то, залите в магазині Турбаби, зникає в цьому вирі.

Рибальством тут займаються два купці, які утримують на відкупі нікопольські води, і жоден не має права ловити риби навіть невеличкою сіткою. Мені здається, що в подібних місцях, де рибна торгівля дає містам не більше двохсот карбованців, грішно віддавати право цих ловів в одні руки, на збиток найбільшому населенню. Спорядивши який-небудь човник, бідняк міг би наловити риби і для родини, і на продаж, але система відкупу не дозволяє йому займатись цим безкоштовно, хоча ріка належить місту, з якого він походить, або волості, якої він член, нехай і убогий. Деякі рибалки купують у відкупника право ловити рибу, але їх небагато, а саме 22 особи. Риба в містечко потрапляє або з Лисогірського заводу (7 верст вище) або з Карайдуба (25 верст нижче), і на базарах завжди можна знайти свіжу рибу, хоча іноді досить дорого. Трапляються чечуги (стерляді) достатньо великі, однак осетри є доволі рідко.

Побут простих нікопольців, наскільки міг я до нього придивитись в різні пори року, подібний до придніпровських багатих поселень. Містечко населено малоросами, які

початково тут заснувались і перейшли надалі з сусідніх губерній. Більш заможні селяни і деякі вільні матроси мають чудові просторі хати. Передній кут (*покут*), по звичаю цього племені, прикрашений численними образами, перед якими напередодні і в свята жевріють воскові свічі й лампади, та оббитий вже шпалерами, а поблизу божниці безліч волошок й жовтих гвоздик; довкола розвішані візерункові «рушники» із зображенням двоголавих орлів та різних арабесок. Близ переднього кута розташовані різні лубкові малюнки із св. письма, а у матросів — портрети адміралів, зображення синопського бою та інших епізодів останньої кампанії. Вбрання звичні міщанські, тільки у чоловіків переважають щонайширші шаровари — спогади про козацтво, — і в великій моді високі баранячі шапки. Незаможний клас і землероби носять малоросійський селянський одяг. Звичаї нікопольців не відрізняються нічим особливим і від інших поселень, за винятком схильності до розгулу, властивої всім портам у світі, навіть річковим. Судновласник, або шкіпер, зробивши благополучний рейс і заробивши сотню, чи декілька десятків карбованців, неодмінно запросить рідних і знайомих до гулянки, на якій, звісно, найголовнішу роль відіграє горілка чи дешеве кримське або бессарабське вино. Після подібного бенкету, молодь, а іноді і будь-хто, натягнувши набакир шапку, гуляють іноді по вулицях і виспівують пісень. В генделиках теж роздаються веселі голоси, переважно на свята. Жінки в свою чергу відвідують одна одну, і в деяких побутують самовари. Весільні обряди загальні малоросійські, і я не помітив нічого особливого на хрестинах і похоронах. Молодь збирається вечорами і співає пісень, з яких не зустрічалось мені незнайомих; однак парубки засвоїли багато матроських пісень, тому що вільні матроси, які повернулись з флоту збагачували місцевий репертуар. Народ більш-менш гостинний.

Від часу відкриття навігації нікопольська пристань живиться діяльністю; в різних місцях будуються нові човни, лагодяться старі; тут же вантажаться купці і безперервно під'їжджають чумацькі фури. Літніми вечорами пристані ці надзвичайно красиві. В Дніпрі відбиваються судна із власною обстановкою, а з іншого берега, ніби перекинувся у ріку лісистий острів, поблизу якого теж рухаються човни, а на яскравій заграві заходу сонця виразно малюються щогли із своїми невитіюватими приналежностями. Ліворуч шумлять плавучі водяні млини, на палубах йде бесіда, на березі матроси готують вечерю, а до ріки щохвилини підходять з відрами молоді городянки, і далеко роздається сміх і весела говірка. Під тінню найближчого узбережного гаю розкинуто кілька наметів кочових циган — здебільшого ковалів та майстрів також в привласненні чужого майна. Вогники, стукіт молотів о ковадла, дикі наспіви і розхристане життя в лахміттях являють здалеку доволі живописну картину.

Та якщо весна і літо приємні в Нікополі, через те, що він стоїть над красивою рікою і користується здоровим повітрям, то з іншого боку зустрічається важлива неприємність: це міради мошок й комарів, які просто нестерпні. Перший рік моїх пригод по Дніпру я мешкав у частині Нікополя, що примикає до Дніпра, і на досвіді пізнав, що означає нашестя комарів до кімнати; приїжджий немає можливості заснути ані хвилини та піддається безперервному жалінню. Тубільці позбавляються як від мошки, так і від комарів: від першої робляться особливі маски з рибальської сітки, просоченої дьогтем, а від останніх шиються з парусини запони, під якими ви в повній безпеці. Слів немає, що запах смоли не є вельми ароматним, проте все ж краще нюхати дьоготь, аніж відчувати щомиті жаління кровожерливих комах, які заліплюють вам очі. Запах не створює жодних неприємностей. Тут навіть, якщо трапляється яке-небудь гуляння, то веселяться майже крізь сльози, і я дійсно не розумію, яке задоволення прирікати себе на добровільні тортури, випробувавши хоча б раз подібні *partie de plaisir*. Пам'ятаю, одного разу, в травні місяці, я був запрошений до Нікополя, кататися на катері в компанії з дамою, а після катання пити чай на Орловому острові. Чудовий теплий день обіцяв найвеселішу прогулянку. Відпливши від берега, ми за випадком раннього часу наважились спочатку погуляти в тіні і після чаю вже їхати вздовж живописних берегів. Перше, що вразило мене на острові — жахлива сирість і мокрота плаву, де ледве можна було обрати маленьке містечко під килим, на якому ми всілися. Миттєво розпорядилися поставити самовар, а між тим подали морозиво. Та на жаль, над нами закружляли цілі хмари комарів, які до останньої хвилини нашого перебування нікому не давали спокою. Дим сигар і цигарок не допомагав, запалили, нарешті з навітряного боку багаття і, незважаючи на те, що дим їв очі, комарі кусали страшним чином. Одна пристойність утримувала мене від енергійних вигуків, і я дивувався незвичному способу пригощання: адже комахи кусають не лише гостей, а дістається і господарям. І яке ж задоволення випити чашку чаю в диму, на вологому болоті, де навіть ніде прогулятися, і ще за такого болісного кровопускання. Дивні бувають, як подумаєш, у людей смаки! Навіть приємне катання увечері рікою, що дримає, під гучні пісні узбережних солов'їв, не спроможні були примирити мене з муками, тому що після удушення в мене горіло обличчя і жахливо свербіли руки. Ще на другий день не сходили наслідки розважальної прогулянки.

Нікополь має достатньо плавнів, а саме 3 947 десятин, в яких наділяються державним селянам ділянки для вирубки лісу і де останні можуть випасати худобу. Коли ріка повертається до нормального стану, тоді виникає безліч течій і джерел, що зникають в загальній розтоці.

В Нікополі мешкають також 90 душ обох статей менонітів, які наймають землю для хліборобства, а інші влаштували питлівки і виготовляють питльоване борошно як для тутешнього вживання, так і на продаж іногороднім. Легким же ремісництвом, за винятком ковальської справи, займаються здебільшого євреї, серед яких зустрічаються доволі стерпні кравці, чоботарі, є срібних справ майстер, палітурник, картузники, мідних справ майстри і навіть майстер справ годинних. З 1845 року проживає тут кілька розкольничих родин, які займаються промислом розносів. Всі мої намагання дізнатися до якої вони належать секти чи толку, були безуспішними. Поліція не показала їх у власних свідоцтвах, а повідомила тільки: що *«проживають временно 12 душъ обоего пола раскольниковъ старообрядческой секты, но осѣдлости не имѣютъ»*. Розкольники ці однако ж не старообрядці, тому що не відвідують знам'янської єдиновірської церкви, а обряди їх поховані під мороком невідомості. В с. Томаківці живе їх також декілька сімейств, і вони з'їжджаються, як каже народ, для відправлення власного богослужіння, і, як вони чинять при хрещенні та похоронах — дізнатися було неможливо. Я жив деякий час на одному дворі з розкольниками, однак вони вельми скритні та уникають розмов про релігію. На південному краї, понад уривчастим берегом лежить обширний нікопольський цвинтар, на якому в недавній час поставлена кам'яна церква стараннями купця Бейцура, відомого ще й за трагічною смертю його синів: молоді люди ці потонули на Дніпрі під час бурі. На великому цвинтарі кому цікаво, можна знайти кілька старовинних кам'яних хрестів — це могили запорожців, які оселились згодом у Нікополі. Зустрічаються також труни чорноморських козаків. Носиться переказ, що багато чорноморців вже на початку нинішнього сторіччя відвідували Січ і взагалі всі місця попередньої своєї палестини і за відомими прикметами відшукували скарби, зариті запорожцями, і нібито саме з них деякі померли і поховані в Нікополі. Цвинтар цей, як і всі наші провінційні цвинтарі, поріс дикими бур'янами, і немає жодної могили, близ якої помітно було б піклування залишенців, щодо любого небіжчика. Звісно, прах не потребує чиєї-небудь дбайливості, та якось відродно бачити могилу, уквітчану наживо, прибрану зеленим дереном. Таке піклування про неіснуюче наповнює душу якимось теплим почуттям і говорить серцю сильніше, аніж дорогий надгробок, виставлений і позабутий за пихатістю. У нас якось це не поширено, особливо в глушині провінції. На Фоміному тижні, за малоросійським звичаєм люди збираються на могили рідних, та після цього відвідування на зім'ятій траві залишаються лише неприємні сліди кинутих залишків їжі, тому що народ наш вважає обов'язком в цей день наїстись, напитись до несхочу, а навіть і почубитись тут же, на могилах.

**ІЗ ГАЗЕТИ «КОЛОКОЛЬ»
ОЛЕКСАНДРА ГЕРЦЕНА І МИКОЛИ ОГАРЬОВА**

«КОЛОКОЛЬ» — емігрантський часопис, що видавався в 1857–1861 рр. в Лондоні та Женеві і мав досить велику популярність серед читачів Російської Імперії.

*Виписка з коректурного аркуша, який було надано
на розгляд князя Васильчикова, та ним заборонено*

Кримська війна, яка покрила гідних захисників батьківщини нев'яучими лаврами, вказала проте нам, що знайшлися люди, які робили більше зла, ніж власне ворог. <...> В військовий час Нікополь (містечко на Дніпрі) кипів внутрішнім життям, хоча більша частина найкращих будиночків його була зайнята під військовий шпиталь, наповнений переважно пораненими. Тут же знаходилось і кримське соляне правління. <...> Про нього казати не буду, тому що воно поводило себе однаково, як поводить і зараз в Перекопі; та не можу не згадати про шпитальне відомство, для повчання нащадкам. Хто знає, може бути, ще й нашому поколінню доведеться бути свідком подібних військових дій. <...> Медична частина не підлягає нашому судженню, бо це така заплутана справа, що зловживанням може здатись єдине лише просте невігластво, а іноді найкращі пізнання і сумлінність зустрічають тут нездолані перепони у виконанні власних обов'язків. Однак можна сказати, що поранені і хворі якщо і потерпали від медицини, то зовсім небагато, тому що міцна російська натура завжди може витримати боротьбу і при не вельми вдалих застосуваннях науки. Але вся відповідальність за поневіряння і страждання хворих припадає на шпитальну адміністрацію, яка з посмішкою зневажала і урядові положення і людські закони.

Почнемо з транспортів хворих і поранених, які доправлялись з Севастополя, та в великій кількості наповнювали мережі шпиталів, що тяглись від Криму по Бугу й Дніпру з їх околицями. <...> В містах і містечках, де існували тимчасові шпиталі, призначені були з обер-офіцерів військові начальники, які величали себе комендантами, та зобов'язані були перевіряти транспорти і споглядати за справністю їх слідування. Але як споглядав за цим комендант нікопольський! А ще більше, як супроводжувались транспорти призначеними офіцерами! Людям, які віддалені від театру війни, здадуться мої слова неймовірними, проте десятки тисяч живих свідків, поклавши руку на серці, підкріплять мене своїми свідченнями.

Почасти транспорт хворих і поранених потрапивши десь опівдні в Нікополь, зупинявся взимку, в завірюху, на вулицях до вечора і тільки в сутінках надходило розпорядження, щодо розміщення страждальців по квартирах. Розміщували їх власно мешканці з людяності і годували на Христа, тому що про це не дбав жоден з тих, кому вони були увірені. Бідувальці самотужки перев'язувались, хто міг, тобто не заляк від холоду, бо нерідко поранені були прикриті старими шинелями, хоча, як кажуть, їм і покладався теплий одяг. Партіонні офіцери, за досить рідкими винятками, вирушали грати в карти до коменданта, який найтісніше товаришував із наглядцем. До шпиталю часто приймали померлих в дорозі, або сконалих на ночівлі, але приймали під виглядом важко-хворих; трупи складали в сарай, де завдяки зимовій холоднечі, тіла могли залишатись довгий час, а на них по звітам йшли ліки й продовольство. Коли вже збиралось багато трупів, то їх клали до трун, збитих абияк і відвозили на цвинтар, але траплялось, що труни ці розпадались, і померлі голі валялись по вулицях. Бідолахам відмовляли навіть у савані.

Продовольство хворих і поранених в шпиталі було неймовірно кепським, та інакше й бути не могло, бо комендант і наглядач, які не мали жодних статків, ставили по 300 карбованців на карту і щоденно випивали по кілька пляшок вина, пригощаючи всіх уздовж й упоперек. Мені здається, я маю право писати це, тому що обидва ці пани самі привселюдно розповідали — один про те, скільки залишив собі капіталу, а інший, по укладанню мира, жалкував з приводу швидкого закінчення війни: нехай би вона тривала ще роки зо два.

Кінцево ж таки припинився цей денний розбій, з прибуттям сестер милосердя, і якщо становище бідолах не повністю змінилось, принаймні покращилось, наскільки вплив сестер і надані ним засоби могли допомогти горю. Коли мені довелось постійно пожити в Нікополі, хворих залишалось лише понад 100 осіб, їх помістили добре, дотримувались порядку й чистоти, піклувались, щоб ці притулки скорботи не здавались похмурими і сумними. Все це милістю сестер. Знаючи здавна військові шпиталі, адже досить доводилось мені й лежати й чергувати там, знаючи звичай поводитись з хворими та інші порядки, я з відрадним почуттям виходив зі шпиталів, де служили сестри. Про них подекували різне, хто знає, може яка-небудь і не виконала мети власного призначення. <...> Їх не любило власне шпитальне управління і це зрозуміло. <...>

«Вони розбалували хворих», казало обурене невігластво й ображене казнокрадство. Що чує, не скажу, що всюди, але в багатьох військових шпиталях солдат від лікарів? Грубі слова, лайку, кепкування. Так само діє і фельдшер, і потерпаючий фізично хворий, страждає і морально. <...> Деякі лікарі не дарували сестрам, називаючи їх вже надто

милосердними за те, що сестри відправляли за лікарем навіть між годинами відвідин, коли той сидів за преферансом. Шпитальні чиновники не за фахом й поготів твердили, що не можна служити там, де порядкують спідниці. <...> І дійсно, спідниці вставляли в Нікополі о 5 годині ранку, приймали на кухні яловичину, сварились з підрядниками за недоважені та неякісні харчі тощо. Вони вимагали, щоб домовини не розвалювались дорогою на цвинтар, щоб померлих не ховали без домовин і савана... <...> (слідують довга тирада на захист сестер, де серед іншого автор говорить: дізнайтесь про них не у здорового начальства, а у колишніх хворих солдат і вони підтвердять мій відгук).

Не можу замовчувати, щодо одного аутодафе, свідком якого я був в Нікополі. Незадовго до скасування шпиталю, наказано було спалити кожушки хворих, і пред'явити, щодо цього акт. <...> Облиті чимось горючим, верхні кожушки були урочисто запалені. <...> Декілька хвилин потому влада поїхала складати акт спалення, а солдати кинулись до багаття, відкинули одяг, що зайнявся, і решту розхапали. <...> Кожушки пущені в продаж по 1 к<арбованцю> с<ріблом> і кількасот людей запаслися на зиму дешевим одягом, визнаним шкідливим. <...> Уряд отримав рапорт про виконання наказу.

Далі автор розповідає про засідання поліції «в парламенті», тобто у винному генделику Турбаби і про різні її зловживання — речі відомі. Ось роздуми про містечкових:

«Офіцер, що не зрідка не читав жодного паперу, окрім наряду в караул, і нічого не писав, крім рапорту по хворобі, робиться головою поліції. <...> Інший вводить військову дисципліну, яка обмежується лайкою всіх уздовж й упоперек і вимогами, щоб усі скидали йому шапку; дехто знайомиться з більш прибутковим порядком, достається до істотного — до аршинників й самоварників. Третій відпочиває на лаврах, заводиться конячкою і козиряє. <...> ...але всі зберігають дружбу із відкупом. Словом, міста віддаються в оренду одній особі, яка коли і розділяє владу з іншими, то власне через невміння взятись за справу. Не те б було, якщо містом управляла міська рада — виборні. <...> Недавно в одному з повітів полтавської губернії в місті розвинулось жахливе шахрайство, тому що поліція протегує цьому безневинному заняттю» (слідують подробиці: безневинний десятник обмовився: це саме той злодій, якого Ваша поважносте третього дня випустили).

«Відомство державних маєтностей утискає вільних матросів і не відкриває в Нікополі, де більш ніж 6 000 мешканців, училища, тому що є одне в Червоногригоровці тощо».

Лист Васильчикова (№ 8095

від 7 вересня 1858)

Ваша Імператорська Величносте,

Отримавши з увагою надіслану мені з Морського міністерства коректурну статтю, що передбачалась до друку в *Морській Збірці*, в якій йдеться про зловживання в Нікопольському шпиталі, я усвідомив в ній події, приватно мені вже давно відомі, та яких я при складанні досліджень, щодо шпиталів південного краю, формальним чином виявити не міг. Причиною тому вельми проста й природна обставина.

За нинішнього стану речей подібних злочинів здійснюється щоденно стільки ж, скільки у нас існує шпиталів. Якщо кожен з них переслідувати юридично, всього військового міністерства буде недостатньо для діловиробництва з подібних справ. Доказом тому може слугувати те, що величезна за складом своїм комісія генерал-лейтенанта Тучкова, незважаючи на посилену працю свою, досі не може розібрати всіх фактів досліджених мною впродовж річного слідчого виробництва. З цього виходить, що маючи переконання в існуванні зла і усвідомлюючи головним приводом того саме положення речей і людей, залишається тільки змінити це положення, не захоплюючись даремним переслідуванням злодіїв, яке втомлюючи адміністративні особи, може тільки нашкодити успішній ході сучасного діловиробництва.

Тим часом, якщо допустити літературу до явного осуду особистостей, які скоїли злочин, серед публіки неодмінно повинно відродитись переконання, що уряд знає існування цього зла, але що він безсилий, щодо захисту держави від подібних злодіянь і це тим більш здається на правду, адже в цій статті місцевість та особи настільки ясно визначені, що вони тотожні їх найменуванню.

Тому я вважаю, що подібна стаття не може бути допущена, якщо автор не погодиться змінити її в такий чин, щоб читач не міг явно впізнати тих осіб, про яких йде мова і того міста, де ці злочини коїлись.

При цьому не можу не виразити свого переконання, що оповідання про скоєні, проте не покарані злочини достатньо не викорінюючи пороків, шкідливим чином діють на моральність народу, який пересвідчується в безкарності злочину і відмовляє в кредиті на гідність урядовій владі. Впродовж кількох десятиріч в газетах, журналах і на сцені являлись справники й станові в наймерзотніших, найогидніших формах. І що ж? Чи виправилась моральність земської поліції? Навпаки, посада справників, всюди й всіма обчорнена, зробилась недоступною порядній людині, яка цінує громадську думку. Справа не виправилась і положення суспільного ладу стало ще скрутнішим за

відсутності засобів для його виконання. Тим часом досліджені, доведені й піддані покаранню злочини, про які можна було б всім і кожному відкрито казати, не порушуючи гідності і значення уряду, що стягнув вже з обвинувачених, залишаються сокровенними. В наказах зазвичай вживається вираз: розжалувано в рядові без вислуги за протизаконні вчинки; але в чому полягають ці вчинки — залишається для публіки невідомо; начальник частини, викритий у зловживанні, піддається більш-менш тривалому арешту та виключенню зі служби; публіка не знаючи наскільки ці зловживання пізнані і заслуговують на суспільне презирство, зустрічає винуватця в клубах, театрах і зборах, не піддаючи його сповна заслуженому презирству, а кілька років потому незганьблений зловмисник знову приймається на службу на основі особливого про нього клопотання. Мені здається, що якщо б замість того, щоб розголошувати ті злочини, які залишились для уряду неловимими, література сповіщала публіці ті події, які остаточно дізнані й доведені — вона б надала батьківщині велику послугу, не розбещуючи народу та не зменшуючи сили урядової влади.

Вживаний в останній час загальний осуд начальників частин військового відомства, матиме на військову службу той же згубний вплив, який мав на земську поліцію і знищить дисципліну набагато швидше, аніж виправить моральність полкових, батальйонних ротних та ескадронних командирів. Тоді ці посади всюди затавровані, будуть збуджувати загальну відразу; і в званнях цих слугуватимуть такого сорту люди, які в наш час займають місця станових і квартальних. Я далекий від думки, про зберігання утаємниченого зла, але тавруючи злодіїв потрібна впевненість в дійсності скоєного злочину; не кажучи вже про ті самі випадки, які уникнули пильності нашого уряду і не поширюючи ганьбу за окремий випадок на весь той стан, до якого належить особа, що скоїла це. Якщо допустити авторів статей до поіменного осуду деяких службових осіб, то необхідно дозволити осуджуваному вимагати від судника задоволення за ображену його честь, якщо він того бажає.

Повергаючи думку мою, стосовно цього предмету на розгляд В<ашої> І<мператорської> високоності, смію думати, що Ви не завважите мене супротивником гласності, адже моє душевне бажання полягає в тому, щоб по закінченню діловиробництва комісії генерал-лейтенанта Тучкова, вилучення з усіх цих сумних справ могло б бути надруковано для повчання всієї службової нашої публіки. Захід цей здавався б мені більш дієвим, від друку окремої якої-небудь статті, якій публіка можливо й повірить, та істину якої будуть відкидати всі ті, кому доводиться обертатися в цьому колі службової діяльності.

З досконалою пошаною... князь В. Васильчиков

**«СТАТИСТИЧНИЙ ОПИС МІСТЕЧКА НІКОПОЛЬ»
АВКСЕНТІЯ ЧІРКОВА**

АВКСЕНТІЙ ЧІРКОВ — підполковник. За дорученням
Одеської контори Російського товариства пароплавства
і торгівлі в 1860 р. відвідав Нікополь.

Василю Івановичу Безходарному

на знак відмінної пошани і вдячності від автора

В Статистичному описі містечка Каховки було пояснено, що Дніпро від південного краю острова Хортиці до самого гирла, при впаданні його до лиману, лівим боком примикає безпосередньо аж до лівого нагорного берегу тільки 4 рази, а тепер повинно пояснити, що той же Дніпро й на тій же відстані 319-ти верст, — від краю Хортиці до впадання в лиман, правим своїм боком безпосередньо примикає аж до лівого берегу 14 разів, надалі всюди правий його бік примикає або до низовинних островів, або більш-менш широких плавнів. З цих 14-ти дотичних місць Дніпра, безпосередньо з правим нагорним його берегом 2 місця особливо відмінними є: 1-ше місце знаходиться від рогу Хортиці вниз за течією Дніпра в 72-х верстах, там тепер на правому нагорному березі знаходиться містечко Нікополь; 2-е місце від рогу Хортиці вниз за течією Дніпра, в 208-ми верстах, там тепер на правому нагорному скелястому березі знаходиться місто Берислав.

Особлива важливість цих 2-х дотичних місць Дніпра з правим нагорним берегом, вже ясно пояснюється тим, що на них вказані самою природою найвигідніші місця для обжиття постійними мешканцями і закладення міст, з яких Берислав засновано на місці колишньої слободи й шанця Кизи-Кермену, в 1789-му році, між тим як Нікополь ще до цього часу вже існував понад 200 років. Всі ці 2 місця на правому березі Дніпра вбачалися завжди важливими на ньому, бо тільки при цих місцях можна було зручно човнами човнами переправлятися з правого нагорного берега на лівий, а тому всі ці... місця завжди були постійно зайняті осілими мешканцями, починаючи з найдавніших давен; які, між іншим, за свої заняття мали човни, утримували в цих місцях переправи, що надавали їм значні вигоди, бо завжди було те, що за миролюбних зносин кримців з Малоросією, Україною і Польщею, кримські хани дозволяли українським і малоросійським чумакам, звісно за певну платню, вивіз солі з кримських соляних озер,

тому і тоді, на 3-х найважливіших переправах через Дніпро: у Кічкаса, Нікополя і Кизи-Кермену щорічно переправлялось до 100 000 чумаків — в Крим і назад.

Після Полтавської поразки в 1709-му році, коли залишки шведів із своїм королем Карлом XII, втекли від Переволочни вниз вздовж Дніпра й за ними слідувало чимало малоросійських козаків та частина запорожців з гетьманом Мазепою, то козаки й запорожці не відаючи куди вони йдуть і що з ними буде в тому краю, багато хто почав залишати шведів і по свавіллю почали займати на правому дніпровському узбережжі найбільш вигідні місця у вигляді хуторів та невеличких сіл; схожі поселення виключно з малоросів з'явилися вже достатньо значущими від цих нових прибульців там, де зараз Берислав і Херсон; між тим, як пояснено вище, що Нікополь вже тоді існував і являв собою велике запорозьке село, в якому кілька разів був головний Кіш Запорозької Січі, і яка довгий час знаходилась під володарюванням Польщі. В 1647-му році, коли гетьман Богдан Хмельницький перебував на Микитиному Розі (Нікополі), тоді тут знаходився головний Кіш Запорозької Січі, він своєю полум'яною промовою умовив запорожців об'єднатися з ним і йти війною проти спільного їх ворога, проти невблаганних і жорстоких гнобителів їх православної віри — поляків; запорожці охоче прийняли цю пропозицію, тоді вже в Микитиному Розі було заможне й торгове запорозьке село з церквою і важливий торговий порт на Дніпрі, до якого приходили з товарами і для закупівель грецькі й турецькі судна, які за право торгівлі в Микитиному Розі сплачували певну платню в запорозьку скарбницю, а частина цього мита надходила на розподіл поміж отаманом й старшинами, які мали перебування в Коші; крім того тут же була головна переправа через Дніпро, яка постійно охоронялась сильним загоном запорожців, причому за право переправи всі проїжджі сплачували певну платню, яка також йшла до військової запорозької скарбниці. Ось як сказання розповідає про закладання запорожцями тут переправи і заснування Нікополя. Ще в XV столітті, коли запорожці, то визнавали над собою зверхність поляків, то відкладались від цієї влади, в цей час ними були зайняті найвигідніші місця, здебільшого з правого боку по узбережжю Дніпра вверх і вниз від порогів; місцем головного їх коша був острів Хортиця, а друге настільки ж важливе місце, особливо для переправи було зайнято заповзятливим й заможним запорожцем Микитою, який оселився тут зі своєю родиною і робітниками в облаштованому курені; збудував тут дуби (човни з кілем та овальним дном, що підіймали від 1 000 до 3 000 пудів вантажу з осіданням його до 4-х футів), і на цих дубах відкрив переправу через Дніпро до протилежного нагорного берега, тоді тут від Дніпра на схід відкрилася невелика затока, так що частина Дніпра своїми обрисами в цьому місці являла звичні вила (У), і отримала назву Микитинового Рогу.

Оскільки ця переправа була однією з найбільш важливих на Дніпрі, то Микитин курінь при ній почав поступово і швидко ширитися сімейними запорожцями, які переселялися сюди, від цього з Микитиноного куреня невдовзі постало велике та важливе торгове село, яке, як пояснено, називалося по імені колишнього куреня: Микитиним Рогом, а в подальшому іменувалося просто Микитиним.

Коли опісля в XVI та XVII століттях запорожці укріпилися власними силами і декілька разів, зважаючи на обставини, переносили свого коша до Микитиноного Рогу, тоді вони влаштували тут значну флотилію з чайок, або легких мореплавних суден, на яких, знаючи досконало Дніпро, та всі його рукави й притоки до самого гирла, входили до лиману, а потім до Чорного моря і здійснювали на всіх узбережжях його в Турції й Криму відважні набіги і спустошення. Козлов, Судак, Кафа, Синоп, Трапезунд, Варна і багато інших міст, декілька разів були спустошені ними і запорожці завжди повертались то в Микитин Ріг, то на Хортицю з багатою награвованою здобиччю. В царювання імператриці Анни Іоанівни в 1736-му році із запорожців були зведені загони до 1 500 осіб, під керівництвом старшини, полковників та осавулів, які були розташовані на Дніпрі, де тільки дозволяло місце вільної через нього переправи, таким чином серед інших цими загонами були зайняті Кизи-Кермен і нижче його в 76-ти верстах при відділенні Дніпра від річки Кошової, на тому самому місці, де зараз знаходиться Херсон, проте найголовніший загін був розташований в Микитиному, ретраншементі поблизу Микитиноного Рогу.

За відомого царювання імператриці Катерини II, Микитине було одним з найголовніших багатолюдних і торгових на Дніпрі селищ, іменоване тоді Нікополем і його ім'ям в 1782-му році називався один з 12-ти повітів (Нікопольський повіт) Новоросійської губернії, а в царювання імператора Олександра Нікополь зроблено містечком, яким вважається і в наш час, не зважаючи на те, що він краще і заможніше за інші міста Новоросійського краю. Ось коротке історичне походження Нікополя.

Сучасний стан містечка Нікополя

Містечко Нікополь лежить під 44-50 довготи від Пулково і 47-33-50 північної широти, воно знаходиться в Катеринославській губернії і в тому ж повіті, віддалено від Херсона водою в 208-ми верстах, а від Одеси в 350-ти; суходільним шляхом від Одеси в 374¹/₄, від Херсона в 194¹/₂, від Катеринослава в 113¹/₄, від Москви в 1 208-ми і від С. Петербурга в 1 672¹/₄ верстах, при цьому Нікополь розташований на правому нагорному березі Дніпра при Орловій протоці, він, як пояснено вище, є одним з

найдавніших заселених місць в пониззі Дніпра, при цьому він був одним з найулюбленіших місць запорожців на Дніпрі, однак з того часу до нашого багато чого в ньому змінилось. Раніше Дніпро знаходився на схід майже в одній версті за густим поза низовинним узбережжям лісом, а з того часу він проклав собі широку й глибоку Орлову протоку, яка не вужче самого Дніпра і не поступається йому в глибині, причому вона оперізує самий Нікополь і дві його слободи Довгалівку і Микитину на 5 верст до самого Микитинового Рогу.

Походження Орлової протоки. Утворилася в другій половині минулого століття наступним чином: там, де тепер тече широка й глибока на 5 верст довжини Орлова протока, там в другій половині минулого століття був ще нічим не розділений материк зі справжнім островом Орловим так, що, цей острів був тоді низовинним узбережжям, яке поросло густим лісом; на чудовому відкритому місцеположенні був тоді розташований Нікополь, а на схід відразу від нього на горі знаходилася дерев'яна Нікопольська церква і навколо неї був обширний запорозький цвинтар, на якому ховали здебільшого почесних осіб і заможні люди, це саме місце знаходиться зараз над самою серединою Орлової протоки. Близько 1770-го року за сильної весняної повені Дніпра, вода затопила всю низовинну місцевість, що поросла лісом по західний бік на версту й більше і таким чином за подібних повеней, які повторювались тоді часто, ця низовинна лісиста місцевість була від материка нарешті відрізана жолобом, в якому виникла протока із плинною дніпровською водою, названа тоді мешканцями річкою Лапінкою; тим часом Нікопольська церква і цвинтар запорожців все ще були на горі, тільки перед церквою в сажнях 40-ка виник поблизу Лапінки високий, глинистий уривчастий берег. Сучасні старожили Нікополя пам'ятають, що в 1812-му році стояла ще церква на місці з цвинтарем, а під кручею вздовж Лапінки, яку все літо і осінь переходили до півколіна убрид, були сади і городи; нарешті сильна повінь в 1813-му році, після французької війни, з Лапінки утворила досить широку протоку, причому крутий берег, який підмивався повінню, постійно обвалювався, глину та пісок швидкою течією уносило, а між тим ложе Лапінки робилось все ширше і глибше; нарешті з цвинтаря почали рушитися домовини з небіжчиками, на яких ще не зотлів однострій. В цих домовинах, які обрушилися, кістки запорожців були в синіх каптанах тонкої сукні, обшиті візерунчасте золотими, а в інших шовковими червоними китицями, оперезані червоними широкими шовковими поясами, в червоних широких шароварах і червоних сап'янових загострених на підковках чоботах, з правого боку у черепа було довге пасмо волосся, а над верхньою щелепою лежали довгі вуса, кістки жінок були також в дорогих шовкових вбраннях; між тим Дніпро при кожному

весняному водопіллі напірав воду свою на Лапінку, яка на диво підривала берег і в той же час рила в глибину її ложе; нарешті в ложі з'явилися гранітні маси і величезні валуни, доти приховані під землею, а домовини цвинтаря все падали навесні вже в глибоку протоку, обвали кручі все ближче й ближче просувались до церкви; і нарешті церкву перенесли на те місце, де вона знаходиться зараз, тільки це вже нова церква, єдиний тільки дивовижний іконостас залишився в ній від попередньої запорозької церкви.

В 1816-му році Лапінка вже мала ширини до 80-ти сажнів і до 8-ми футів глибини так, що по ній вже вільно ходили навантажені дуби, надалі після кожного весняного водопілля, Лапінка, яка вже отримала назву Орлової протоки¹, робилась все ширше і глибше, а крутий берег з цвинтарем, що підмивався швидкою течією обрушувався, і хутко просувався на захід. В даний час Орлова протока проходить в довжину 5 верст, вона відокремлюється від Дніпра вище Нікополя в 4-х верстах, навпроти слободи Новопавлівки і, оперізуючи увесь Нікополь, обходить Орлов острів у вигляді півкола і на одну версту нижче Нікополя знову з'єднується з Дніпром. Це саме з'єднання і називається тепер Микитиним Рогом, де була переправа запорожця Микити, засновника Нікополя.

Орловий острів на своєму п'ятиверстовому напрямку навесні завширшки від 140-ка до 180-ти сажнів, а влітку і восени від 120-ти до 150-ти сажнів, глибина його при нормальній поверхні в жолобі фарватеру від 10-ти до 20-ти футів, отже найбільш сприятлива для плавання суден з осіданням 8-ми футів, та на жаль, в Орловій протоці з 1816-го року виявились обширні гранітні пасма: 1-ше з них знаходиться поблизу церковного спуску, — воно лежить в 35-ти сажнях від правого уривчастого високого берега і йде із своїми спицеподібними валунами майже паралельно цьому берегу, прямуючи на південь на 80-т сажнів; в цьому пасмі один найвищий у вигляді конуса камінь показується вже в 2-й половині червня, а в серпні підноситься над обрієм на 4 і 5 футів, у вересні буває іноді, що над поверхнею відкриваються цілі гребні цього каміння, а інші в цьому пасмі лежать під водою, все це пасмо в серпні і вересні лежить на глибині від 8-ми до 12 футів, смуга води, швидкоплинна між цим камінням і над ним завжди перебуває ніби в киплячому стані; 2-ге пасмо починається прямо від берега і йде широким обширним розсипом, торкаючись першого пасма. Воно тягнеться далі середини Орлової протоки і йде в довжину течією на 150 сажнів; в цьому розсипі є три колосальні чорні камені на самій середині Орлової протоки, один з них в серпні місяці підноситься над обрієм на 8, а два на 6 футів, потім 50 каменів є таких, які розкидані в страшному безладі і підносяться над обрієм від $\frac{1}{2}$ до 5-ти футів, потім всі інші в цьому

розсипу лежать під водою і ними завалено аж все дно², тому і тут за швидкої течії вода шумить і перебуває ніби в киплячому стані. Пасмо це також знаходиться в серпні місяці на глибині від 2-х до 14-ти футів навпроти південного краю цього розсипу, ближче до лівого берега йде 3-тє гранітне пасмо. Воно від лівого берега починається в 25-ти сажнях величезним камінням із закругленими верхівками і гострогранними боками, пасмо це прямує навскіс на південний захід, доходить також до середини Орлової протоки; в цьому пасмі 4 жакливі брили, підносяться в серпні над обрієм на 1 тільки фут, а через 2-а, які лежать на півфута під водою швидко і шумно котиться вода, це пасмо в останній час від Нікопольських вільних матросів отримало назву: семитисячне³. Все третє пасмо лежить нормальною поверхнею на глибині від 8-ми до 14-ти футів. 4-те пасмо є нібито продовженням другого. Це пасмо в серпні місяці лежить на вузькому довгому піщаному острові довжиною до 150-ти сажнів і шириною до 12-ти, а також по обидва його боки в воді; в цьому пасмі трапляється величезне каміння, яке дивує спостерігача своєю величинню; вздовж острова з лівого його боку все дно нашароване і устелене частим підводним камінням на глибині від 3-х до 10-ти футів; вода над ним швидко і шумно тече і перебуває ніби в киплячому стані. Нарешті 5-те останнє пасмо лежить величезними, дивовижними, наваленими і нагромадженими одна на іншу брилами. Це пасмо простягається вздовж берега тільки на 50 сажнів. Початок цього пасма знаходиться на одній висоті з кінцем 4-го і в цьому пасмі багато каміння до половини власної висоти лежить в воді, а інші абсолютно під водою; і тут вода шумить, розбиваючись об надводне каміння.

Жолоб фарватеру в Орловій протоці починається від церковного спуску, йде по його середині вздовж крутого правого берега майже паралельно 1-му пасму, залишаючи його праворуч на 40 сажнів. Йдучи в цьому напрямку 60 сажнів при глибині від 15 до 17-ти футів, далі цей жолоб прямує пологою дугою до лівого берега і таким чином обходить 3 вищезгадані чорні колосальні камені, що стоять на середині Орлової протоки на чолі 2-го пасма, настільки, що вони залишаються праворуч в 40 сажнях, потім жолоб теж пологою дугою повертає праворуч, втім не доходить до середини протоки, а все тримається ближче до лівого берега в 50 сажнях від нього. Жолоб на всій своїй обхідній дузі має ширину 30 сажнів, а довжину 150, при глибині від 9-ти до 15-ти футів; після цього жолоб доволі крутою дугою прямує до середини протоки, залишаючи 3-тє семитисячне пасмо, ліворуч в 30 сажнях, не підходячи втім до середини протоки, а все ж утримуючись ближче до лівого берега, саме близько 70 сажнів від нього, а від правого близько 90 сажнів, а довжиною 70, за глибини від 9 до 15-ти футів; потім далі жолоб фарватеру йде майже серединою протоки, та все ж

притримуючись, залишаючи за собою все третє пасмо, ближче до лівого берега, саме минаючи його в 70 сажнях від кручи правого в 100-та. При цьому довгий острівець, завалений гранітними брилами й облямований гранітним начинням, залишається праворуч близько 50-ти сажнів. В цьому напрямку жолоб проходить близько 100 сажнів в довжину завширшки 40-ка сажнів і вглиб від 15-ти до 18-ти футів. Надалі жолоб підходить ближче до правого берега, йдучи паралельно до нього й на відстані 50-ти сажнів, так що все узбережжя 5-го пасма залишається сажнях в 40-ка праворуч; при цьому жолоб є завдовжки до 60-ти сажнів, в ширину близько 145-ти і вглиб від 15-ти до 18-ти футів; нарешті від південного краю 5-го пасма жолоб фарватера прямує до рогу, південного краю Орлового острова і не доходячи до нього сажнів 50-ти повертає на південний захід до самої середини Дніпра. В цьому останньому напрямку жолоб має довжину близько 250-ти сажнів завширшки 45-ти сажнів та вглиб від 18-ти до 30-ти футів.

Таким є положення і стан Орлової протоки при самому Нікополі, починаючи від церковного спуску до самого Микитинового рогу, на відстані близько 1½ версти. Це місце, як пояснено вище в двох зносках, є найбільш небезпечним для плавання пароплавів Російського Товариства, починаючи з 15-го червня до самого кінця навігації, взагалі Панам Командирам та лоцманам, які плавають в цю пору року Орловою протокою, якщо і вдавалось цією відвагою не щоразу бути підданим небезпеці із значними збитками для Товариства, то було це тільки справою випадків, справою не постійного їх щастя; просто треба дивуватись щастю і молити Милосердного Господа, що він за добрістю своєю настільки премудро рятував пароплави... Товариства від більш частих нещастя! Жоден нехай не називає це поезією! Ні це не поезія! А це статистика, на сторінках якої пишеться з самої натури, з самої дійсності, непідкупна, не замовна, але чиста, свята правда! Доки не будуть підірвані в Орловій протоці 6 або 7 каменів поблизу фарватеру, доти з 1-го липня до кінця навігації не слід у вищезгаданому місці плавати пароплавам і навантаженим баржам, проте підходити до Нікопольської пристані від Микитинового Рога Дніпром, обійшовши увесь Орловий острів навколо, хоча б цей обхід замість 2-х складе 8 верст, нехай краще буде спалено щоразу зайвого вугілля в годину на 4 карбованці сріблом, та при цьому серце і душа командирів будуть спокійні, будуть збережені і безпечні пароплави і в касі Російського Товариства збережуться тисячі від витрат, на нещастя, що знову можуть статись в Орловій протоці. Інакше вся провина ще нового нещастя усім своїм тягарем повинна лягти не на когось, а на командира пароплава. Цей аргумент в ім'я інтересів і честі прапора Російського Товариства, Одеська Головна Контора, прочитавши цю

статистику, негайно офіційно повинна повідомити Панам командирам буксирних пароплавів та інших, що плавають вверх Дніпром до Олександрівська.

Проти західного кінця Орлового острова, де Орлова протока поєднується з Дніпром, виник з правого боку широкий піщаний низовинний ріг, який в наш час і називається Микитиним Рогом; саме з цього Микитинога Рога з серпня по грудень відбувається на порогах і дубах переправа до протилежного берега. Правий берег Орлової протоки спочатку і крутий, потім спускається пологим спадом, а далі майже горизонтальною плоскістю, на якій знаходяться сади, гайки та городи слободи Довгалівки, підходить до самої протоки; надалі до повороту на самий сад п. Турбаби ця плоскість припиняється і переходить від цього в крутий спад до 4-х сажнів заввишки і в такому вигляді йде 150 сажнів до церковного спуску, поблизу якого усталена чудова плавуча пристань Руського Товариства, яка власне влаштована на берліні. Від церковного спуску до самого кінця останнього, узбережного пасма, правий берег спадає до Орлової протоки прямовисною глинистою крутістю спочатку в 6 потім 7, 8, 9, 10 і послідовно, навпроти 3-х величезних каменів, що на середині Орлової протоки, доходить до 20-ти сажнів, а звідси до кінця останнього узбережного пасма цей обвал коротшає. В ньому ще й зараз можна побачити 7 домовин, які висунулися з білими людськими кістками; на кінці останнього пасма цей берег, власне обвал, має тільки один сажень заввишки, а потім переходить в низовинне, широке піщане узбережжя.

Щодо вищезгаданих 7 висунутих домовин, старожили Нікополя кажуть, що це останні могили колишнього Запорозького цвинтаря, на якому поблизу церкви ховалися заможні, почесні і заслужені особи, яких домовини за весняних розток рушилися до Орлової протоки і кістки їх були унесені бурхливою течією. Так, ще багато хто пам'ятає в Нікополі, що на цьому цвинтарі років 50 тому був похований шанований Нікопольський Протоієрей, якого поклали в домовину в повному церковно-служивому покритті з хрестом в руках і кадилом; близько цього ж часу там же був похований, рідний по матері дід П.п. Турбаб. Пам'ятають, що він був покладений у домовину в повному багатому запорозькому однострої — в зеленому атласному каптані, в червоному, з тонкої дорогої сукні, однострої, обшитому візерунчасто-золотими китицями і галунами з відкинутими назад рукавами, в червоних шароварах, в червоних сап'янових чоботах, підперезаний був голубим шовковим затканим сріблом і золотом, дорогим поясом, в руках у нього був восковий хрест, а сиву шапку з оксамитовим верхом було покладено у самої голови на подушку. За однієї широкої розтоки після 1812-го року, раптом обрушилася значна частина цього цвинтаря і могили разом з прахом цих людей, поховання яких було ще на свіжій пам'яті у багатьох, були поглинені

бурхливими течіями швидкого Дніпра, зараз це місце, на якому були могили цих людей, знаходиться під самим фарватером Орлової протоки, сажнях в 50-ти від берега. Під час розтоки в теперішньому 1860-му році обвал ще на 4-и сажні посунувся вперед і ось таким чином ложе Орлової щорічно робиться все ширше й ширше і через це топографія місцевості кожні півстоліття дивовижно змінюється. Зйомка Дніпра з вимірюваннями в 1842-му році, зроблена від Чорноморського відомства, в багатьох місцях не являє щонайменшої схожості! Там, де був показаний тоді глибокий Дніпро, зараз на тому ж місці сухе ложе, яке навіть в багатьох місцях заросло пустим чагарником, а в деяких навіть і лісом, а де тоді була славна протока, навіть низовинний материк, там тепер спокійно тече Дніпро 20-ти футів углиб, взагалі явища на Дніпрі щорічно після весняних розток надзвичайно дивовижні і за ними постійно треба слідкувати, роблячи увесь час з серпня місяця, де тільки потрібно, нову топографічну зйомку і вимірювання; плани ці будуть надалі являти дорогоцінні манускрипти для науки⁴. Треба зазначити втім, що таких швидких змін зазнала тільки та частина Дніпра, що знаходиться між островом Хортицею та Бізюковим монастирем.

В наш час Нікополь розташований з заходу схилом нагірного берега, на пологій, а на схід на власне місцевості чорноземного ґрунту, так що він, тобто Нікополь, зведений правильно. Він уздовж Орлової протоки, з півночі на південь прорізаний 4-ма подовжніми досить широкими вулицями, а з заходу на схід 6-ма поперечними. Подовжні вулиці завдовжки близько $1\frac{1}{2}$ версти, а поперечні тільки $\frac{1}{2}$ версти. До самого Нікополя на північному сході впритул примикає у вигляді передмістя велика його слобода, Довгалівка, яка розташована вздовж всієї Орлової протоки, пологим схилом нагірного берега, спершу однією вулицею, яка надалі на східному кінці подвоюється на зразок вил; так що вся Довгалівка за таким розташуванням має довжину 3 версти; з південного ж боку впритул до Нікополя притискається передмістя Микитине, на місці якого спочатку був курінь засновника Нікополя запорожця Микити.

Микитине розташоване на спаді нагірного берега вздовж Дніпра однією вулицею, яка лежить в одному напрямку з Херсонським поштовим шляхом і прямо виходить на неї; все Микитине завдовжки 550 сажнів. Впритул до Микитиної слободи примикає велика слобода Лапінка, яка також розташована на спаді нагірного берега однією вулицею вздовж дніпровської протоки-річки Лапінки і в довжину має 5 верст; з цього виходить, що Нікополь зі своїми слободами завдовжки 10 верст. Майже в самій середині Нікополя, ближче до Орлової протоки, в чудовій кам'яній огорожі знаходиться дивовижна, красивої архітектури, дерев'яна о 5-ти куполах церква із дзвіницею.

Церква ця зсередини надзвичайно благоліпна, і можна сказати, що внутрішньою своєю благоліпністю, коштовним і різноманітним начинням та найбагатшою ризницею, в якій зберігаються численні речі, що перейшли сюди з січової церкви Запорожців; всім цим вона може стояти поряд з багатьма церквами С. Петербурга... по внутрішній благоліпності з Кінно-Гвардійською церквою Благовісту. Ця зразкова для провінційних містечок церква своєю відрадною благоліпністю зобов'язана благочестивому піклуванню дійсного свого Протоієрея отця Іоана Кареліна та завзятості Нікопольських мешканців, чудових за своїми благочестям і релігійністю. Поза Нікополем на західному краї передмістя Микитино, на цвинтарі знаходиться інша невеличка кам'яна церква красивої архітектури з гарним іконостасом та чудовим живописом⁵.

На південь від головної церкви Нікополя зведені в два ряди гарні дерев'яні крамниці, за кількістю яких 33, вони належать тутешнім купцям і міщанам; в цих крамницях є товари мануфактурні та фабричні Російського й іноземного виробництва, галантерейні, бакалійні колоніальні, залізні, чавунні, сталеві, мідні, посуд порцеляновий, фаянсовий, кришталевий та скляний російського й іноземного виробництва, вироби для селянського побуту, дріб'язкові товари й вина — російські та іноземні, для яких є 2-а льохи; одним словом в цих крамницях є всі речі для одностроїв, міського й сільського господарського обзаведення і всі речі для продовольства; на південь від цих крамниць розташований обширний майдан, на якому буває з'їзд в базарні дні.

Всіх будинків в Нікополі, разом з його слободами 1 115, між ними є 6 кам'яних і до 50-и добрих дерев'яних відштукатурених, всі вони одноповерхові, більшою частиною з дерев'яними дахами, інші будинки, загалом до 1 000 — це звичайні очеретяні хати, обмазані глиною і вибілені всередині та ззовні. Всі вони обнесені тином з хмизу, а в самому Нікополі кілька будинків мають дерев'яні паркани. Поблизу будинків купців євреїв і колоністів влаштовано 5 кінномашинних млинів, на яких щорічно виготовляється до 4.000 чвертей питльованої середнього гатунку борошна, ціною в 60.000 карбованців; потім поза містом на горі стоять 26 дерев'яних вітряків, на яких вимелюється різного борошна до 6.000 чвертей, на суму 40.000 карбованців сріблом; крім того ще є на Орловій протоці і Дніпрі 8 плавучих водяних млинів із сукновальними приналежностями, на яких потім щорічно вимелюється різного борошна до 3.000 чвертей на суму 18.000 карбованців сріблом; шинків у місті 4, 1 контора вина і 6 ковалень.

Кількість всіх мешканців у Нікополі на 1-ше травня цього 1860-го року обраховувалась в 7 329 душ обох статей; з них спадкових дворян обох статей 25, особистих дворян 58, духовного звання 42, єврейського духівництва 8, купців обох статей 716, міщан обох статей 1 256, цехових дворових людей 10, у безстроковій відпустці 18, відставних нижніх чинів 112, вільновідпущених 2 і різночинців 5. Загалом кількість мешканців по релігіях: православних християн 5 290 душ обох статей, католиків 12, реформаторів 110, євреїв 1 276 і караїмів 12. В Нікополі державні селяни, вільні матроси, деякі купці і міщани є прямими нащадками Запорозжців, які тут жили, тому всі вони виключно малороси і успадкували від своїх пращурів всі схильності і звички: працювати багато не любляють, а головне їх заняття бути матросами на морехідних суднах, а більше на човнах і дубах, і ось чому заможні Нікопольські матроси мають 8 морехідних човнів, на яких вони плавають до Одеси та інших чорноморських портів і ще мають 76 дубів, які тільки плавають від Нікополя до Херсона, човни їх підіймають вантаж до 7.000 пудів, а дуби тільки до 3.000 пудів; на човнах за весь час навігації, але переважно під час повені перевозиться прямо до Одеси зернового хліба інших вантажів до 200.000 пудів, а на дубах тільки до Херсона до 600.000 пудів такого ж вантажу, тому в продовження на кожному човні заробляють до 1.500 карбованців, а на дубах 500 карбованців, та оскільки вільні матроси, хоча й набожні, але не можуть визначитись власною моральністю й доволі не тверезі, то з цього виходить те, що з зароблених грошей ледве дрібну частину довозять додому на домашні витрати, а інколи вони повертаються додому з пустими кишенями — все це поглинають в Одесі й Херсоні шинки з музикою та органами і з усім своїм спокусливим оточенням. Як вражаюче можна бачити до якої міри цим всім людям потрібні школи і благочинні наставники! Як можна побачити, що для них з церковної кафедри необхідно навювання істинного благочестя і страху Божого, тоді тільки ці люди будуть усвідомлювати, що вони люди.

Всі євреї, колоністи, караїми, більша частина цехових і міщан грамотні, між державними селянами осіб 50 і вільними матросами осіб 400 є грамотними настільки, що вони вмюють читати і абияк писати, для надання цих понять дітям, в Нікополі є два російських училища, одне утримує священик, а інше матроське, в них вчителів 4 і учнів 75. Єврейських приватних шкіл 4; в них вчителів 4 і 84 учнів; і отже на 5 920 православних доводиться 75 учнів, а на 1 286 євреїв 84 учня, цифри ці ясно викривають рух тих і інших на шляху освіти.

Всіх ремісників в Нікополі 80 осіб, з них 50 майстрів, 19 підмайстрів і 11 учнів, по роду зайняття годинникар 1, кравців 16, чоботарів 12, модистка 1, візників 2 і коновал 1,

каменярі теслярі і бондарі в Нікополі перебувають тимчасово, росіяни кількістю до 80 осіб. Фабрики в Нікополі немає жодної, а заводів є 7; з них салотопних 4, вони всі взагалі отримують загальну виручку на рік 50.000 карбованців сріблом; цеглових 2 з річною виручкою 3.000 карбованців і завод сальних свічок 1, на якому виготовляється свічок на 5.000 карбованців сріблом.

В Нікополі лікарень немає, навіть жодного лікаря, а між тим аптека є! При цьому на Орловій протоці є дві лісові пристані, з них одна належить російському купцю, а інші єврей; на цих пристанях знаходиться величезний склад і для різних виробів ліс, ціною на 50.000 карбованців сріблом, якого щорічно продається на суму 20.000 карбованців сріблом тим, хто приїжджає для купівлі його зі степових місць Катеринославської і Херсонської губерній.

Мешканці Нікополя, власне городяни, надзвичайно благочесні, лагідні, стримані, гостинні. Слобідські землероби в моральному відношенні підходять до городян, проте вільні матроси моральністю своєю стоять далеко нижче за перших. Було сказано, що корінні мешканці Нікополя і трьох його слобод: Довгалівки, Микитиної і Лапінки, є прямими нащадками Запорозців, тому вони зберегли їх тип, мову, устої, звичаї, войовничий дух і важливу мужню осанку, тільки красивий однострій дідів своїх залишили років 40 назад і засвоїли собі однострій чисто малоросійський — біла сорочка, строкаті модні широкі шаровари, довгі чоботи, синій суконний каптан до колін, червоний казімировий пояс й сива шапка — це повний однострій Нікопольських селян. Між тим вільні матроси засвоюють собі більше такий однострій, який зараз носять городяни, а саме: сюртук, панталони, жилет, чоботи, кашкет з козирком і пальто, влітку цей однострій у них легкий, а взимку зазвичай суконний. Жінки і дівчата селянки мають однострій дуже невибагливий, а саме той, який описано в статистиці Каховки, однак жінки міщанського стану і вільних матросів мають взагалі однострій городянок, не цяцькований але дуже пристойний, тільки шкода, що ці городянки рішуче всі неписьменні, при тому вони не займаються жодним рукоділлям, мало хто з них вміє зшити собі сорочку, не кажучи вже про плаття і ледве може вишити рушник татарськими візерунками, в'язати шкарпетку це для них є таємниця; прясти і ткати — це для них є таке заняття, до якого вони ще не могли піднятися; все, що вони вміють — це клопотати навколо господарства, носити з Дніпра відрами воду, видоїти корову, зварити в печі борщ, галушки і кашу, спекти хліб і пиріг, мастити глиною підлогу, вибілити хатину, потім у вільний час сидіти перед хатою на призьбі із своїми подругами і гризти з великим хистом сонячне насіння; слободянки хоча й мають такі ж знання, проте вони більш зайняті, то польовими роботами, то на городах, то заняттями

по власному господарству і їм для подібної розваги дозволяється години дві-три тільки в святкові дні.

Втім для повної їх характеристики треба сказати, що всі вони покірливі, скромні і благочинні. Та відважна завзятість, під впливом якої знаходяться всі жінки і дівчата городянки нижчих станів в Херсоні й Олешках — цього ще в Нікополі немає і, дай Бог, щоб ці нещасні властивості ніколи не проникли і прищепились в Нікопольчанському, нехай краще будуть вони неписьменні і не умільці, хай будуть прості господарки, та при цьому нехай тільки залишаться такими ж скромними релігійними і благочинними, якими вони є наразі; а для цього дай Бог, щоб в Нікополі ніколи не було жодного вовномийного заводу, бо вони призвели Херсонських й Олешківських жінок до такого згубного і аморального стану, в якому до душевної скорботи людства вони знаходяться.

Дуже шкода, що в Нікополі почали з'являтися дурні приклади пияцтва і розпусти, матроси з пароплавів і барж Російського Товариства, які тут втім не Нікопольці, настільки зухвалі й свавільні, що їх зухвалій поведінці — пияцтву, буйству і розпусті, слід дивуватись. Для них в Нікополі немає влади, немає людей, немає статей, яких вони з пристойності й ввічливості повинні поважати, для них командир існує тільки на пароплаві, а поза ним — це гайдамаки які нікого не хочуть знати. Лаються на пристані і в місті найогиднішим чином, не соромлячись присутності жодної особи — ані Пана Городового, ані чиновників, ані осіб що служать в Товаристві, ані панн, ані дівиць. В місті задирають і ображають перехожих жінок, часто валяються у шинків і на вулицях безтямно п'яні — такі матроси на деяких пароплавах і баржах! Важко і сумно писати такі рядки, та їх треба писати тому, що це гірка правда, і може бути ця гласність викличе належні заходи до приборкання цього буйного свавілля на збиток скромності і добрим звичаям Нікопольців.

Завідуючий Дніпровським Пароплавством Російського Товариства Пан Безходарний, навіть хотів зійти по цьому предмету в зносини з Одеською Головною Конторою і прохати її призначити в Нікополь спеціальну посадову особу — ексекutora, якого б обов'язки полягали в тому, щоб на березі спостерігати за моральністю матросів, переважно тих які служать на баржах і примушувати їх у відсутність пароплавів до старанного виконання своїх (обов'язків) справ, які вони виконують завжди ліниво, недбало і завжди з відмовками, що це не їх справа.

Мешканцям Нікополя по актах відмежовано 21.006 десятин землі; з них зручної для посівів і під сіножать 14.955 десятин, лісу в плавнях 2.210 десятин і плавнів з очеретом, бур'яном, чагарником й під узбережним піском 1.571 десятина, під забудовами, ріками

й шляхами 2.270 десятин. В минулому 1859 році Нікопольськими державними селянами і вільними матросами було посіяно озимого хлібу 1.225 чвертей, а зібрано після поганого врожаю від посухи тільки 2.784 чверті; ярового хлібу посіяно 1.345 чвертей, а після поганого врожаю при умолоті виявилось 2.902 чверті, картоплі посіяно 70 чвертей, а зібрано 109 чвертей. Після такого врожаю виявилось, що кількість зібраного хліба: 5.686 чвертей, для прохарчування всіх мешканців Нікополя достатньо було тільки на півроку; тому його треба було мати на інше півріччя, ще таку ж кількість підвезенням з навколишніх сіл і поселень. При гарному врожаї можна посів до умолоту виразити співвідношенням, як 1:8, при поганому врожаї, як 1:2, а за 10 років в середньому увесь посів до всього умолоту як 1:4. Земля, на якій здійснюється посів та під сіножать виключно складається з огрядного чорнозему. Сіна у врожайний рік коситься до 800.000 пудів, а в погані роки до 300.000 пудів, тоді взимку сіном годують тільки коней і молочних корів, а всю іншу худобу і овець виганяють на підніжний корм.

Мешканці Нікополя: городяни, вільні матроси й державні селяни мають коней 4.431, рогатої худоби волів і корів 8 649, звичайних овець 14.336, тонкорунних 860, свиней 3.126 і кіз 243, всього 27.645 голів при цьому мешканці мають дворової птиці доволі достатньо, павичів для краси 18.

В Нікополі і в усіх 3-х його передмістях деякі мешканці мають обширні чудові фруктові сади, найкращий, найбагатший і найчудовіший сад за місцеположенням над Дніпром сад є Пана Турбаби. Взагалі Нікополь в Катеринославській губернії славиться своїми чудовими садами і чудовими з них фруктами; володарі цих садів крім задоволення, деякі мають ще й значні вигоди; втім дивно й те, що тут садоводи не переймаються розводити виноградники, тоді, як при тутешньому благодотворному кліматі в їх же садах дозрівають волоські горіхи і в достатку ростуть іспанські вишні, чорнослив і ніжні груші; кавуни, дині в полі на баштанах теж ростуть у достатку.

В Нікополі є міська поліція, городовий, приватний пристав, Благочинний, Поштова контора і станція, цех вільних матросів, а в слободі Лапінці волосне і Сільське правління для державних селян. З Нікополя йде поштовий шлях на Катеринослав, Херсон й Олександрівськ і транспортні в Кременчук та Крим. На Микитиному Розі постійно відбувається переправа через Дніпро на паромах; кількість всіх екіпажів, фургонів, гарб, кибиток, бричок, возів і возиків щорічно перевозиться на цій переправі до 70.000 при чому перевозиться коней, волів і іншої худоби до 2.000 голів; пасажирів перевозиться більш ніж 15.000 душ.

Клімат в Нікополі теплий і сприятливий, сильна спека влітку дещо вгамовується близькістю Дніпра, широкою вологою його долиною, значними на ній лісами і

численними садами, як в містечку так і в його слободах; але і тут в цей час термометри вказують південь на сонці до 47 в тіні 35 в кімнаті 30 і ночами 28; найкращий час на рік складають: квітень, травень, вересень і жовтень, а березень, листопад і грудень бувають завжди сирі, туманні й дощові; морози хоча і з'являються в листопаді, проте завжди короткочасні — від 3-х до 5-и днів; після чого при низовому вітрі йде знову відлига, однак вже човни і дуби припиняють своє плавання, побоюючись де-небудь замерзнути в плавнях.

Взимку Дніпро зазвичай замерзає при морозі в 8 і більше в другій половині грудня або в 1-й половині січня і при цьому зима продовжується завжди не далі 10-го березня; морози в другій половині січня хоча сягають інколи до 20, та це буває дуже рідко і те на короткий час; взагалі ж помірна зима підтримується зазвичай морозами близько 5, а інколи в цей час термометри опівдні показують від 5-и до 10 градусів тепла. Впродовж всього року переважаючі вітри суть в цьому краї північно-східні, бурі і сильні грози трапляються щорічно, проте досить рідко, град також дуже рідко випадає, дощі бувають доволі рясні, проте снігу взимку взагалі буває мало до того, що санна дорога в Нікополі є дуже нечастою та й короткочасною, між тим як бруд в сиру погоду буває нестерпним, та все ж не такий жахливий, як трапляється до страждання людства в Одесі.

Пануючі хвороби в Нікополі здебільшого в літній час суть лихоманки і усі вони мають за причину нестриманість в невмілому вжитку овочів, фруктів і питва в жарку пору; взимку хвороби більш простудні, але взагалі хвороби ці не злоякісні і не тягнуть за собою особливо смертність. Взагалі смертність в Нікополі є звичайною — більш в похилих літах, вмирають, дожившись черги діди і бабці, у зрілому і молодому віці смертність буває між жінками, та більш за все в дитячому віці і немовлятами від нестачі належного догляду за дітьми; звичайну смертність в Нікополі щорічно можна виразити відношенням як 1:73, а кількість народжених 1:32; шлюбів укладених за рік буває до 50-и.

Провини що тягнуть за собою покарання, Нікопольці скоюють рідко, а ще рідше трапляються між ними кримінальні злочини. Нікополь на Дніпрі нижче порогів у відношенні до каботажного судноплавства має першорядну важливість. До його першокласної пристані навесні до червня місяця й восени з вересня безперервно під'їжджають валки чумаків із збіжжям, льоном, салом та іншими сировинними виробами для вантаження на човни і відправки в Одесу і на дуби для відправки в Херсон; так що з Нікопольської пристані відправляється щорічно на човнах і дубах в Одесу і Херсон всього вантажу більш ніж 800.000 пудів. Окрім цього в 1858-му році

вперше на баржах Російського Товариства було відправлено прямо в Одесу 60.000 пудів різного вантажу; в 1859 році 227.000 пудів, а в 1860-му з початку навігації по 22-е травня 220.000 пудів, отже з Нікополя щорічно відправляється по Дніпру всього вантажу більш 1.000.000 пудів, який призначенням своїм має Одесу, а якщо більша частина його відправляється до Херсона, то ця відправка відбувається туди власне для перевантаження на мореплавні судна.

Фрахт з пуду вантажів на човнах за доставку в Одесу і на дубах за доставку в Херсон, в залежності від біржових рухів і кількості води в Дніпрі буває різним; до Одеси починаючи з 4 до 12-и копійок, а до Херсона від 2 до 6-и коп., втім останні ціни бувають рідко, а саме лише за сильної потреби хліба до відправки за кордон. Примітно, що з появою барж і пароплавів Російського Товариства в Нікополі завідуючий дніпровським пароплаванням Пан Безходарний так благородно зміг зацікавити відправників капітальних вантажів, що вони, маючи до нього повну повагу і необмежену довіру, вже не хочуть більше відправляти своїх вантажів на каботажних суднах, але представляють їх тільки баржам Російського Товариства.

Подивившись безпристрасно на важливість першокласної Нікопольської пристані і величезну кількість вантажів, які прямо або через Херсон відправляються до Одеси і приймаючи до міркування при цьому відроджену довіру у відправників капітальних вантажів до Нікопольської контори, як центру адміністрації на Дніпровській лінії, необхідно до честі й користі Російського Товариства витримувати благородно і з гідністю цю довіру, яка у публіки, особливо у капіталістів, не завойовується хоробрістю, дипломом вченого ступеня або патентом на чини, а просто — отримується комерційною тактикою, яка, як наука не викладається в жодній школі. Ця тактика сповна отримує успіх в Нікопольській Конторі і її на довгу користь Російського Товариства потрібно тільки благородно підтримувати Одеською Головною Конторою, інакше за зміною цієї тактики за зміною всього, що тепер робить Нікопольську Контору для всіх доступною, тут зруйнується невідворотно все те, що зараз подає такі блискучі надії на благоднину і процвітання родючого придніпровського краю й до безперечних значних вигод Російського Товариства; тільки не треба слухати зловмисних людей — ворогів Товариства, які доводять, що плавання пароплавів з баржами по Дніпру абсолютно неможливе, тим часом діють на користь відновлення з безперечними вигодами нового Товариства яке виникає на Дніпрі, і здається вони впевнені, що цих їх дій в обох таборах ніхто не помічає.

Взагалі довіра відправників до Центральної Нікопольської Контори Російського Товариства і повна готовність їх дотримуватися з нею на спільну користь повної згоди

вже й зараз настільки знаменні, що з вересня місяця для буксирних операцій на Дніпрі, особливо від Нікополя, як від найбільш важливого на ньому пункту для завантаження, буде потрібно три пароплави з 12-ма баржами, які повинні знаходитися в повному і безпосередньому розпорядженні Завідуючого Дніпровським Пароплавством Російського Товариства Пана Безходарного.

Внутрішня й зовнішня торгівля Нікополя, де купці її здійснюють за 80 торговими свідоцтвами, йде досить добре, що особливо доводиться тим, що з огляду на потребу придбати в Нікополі все їм необхідне, крім звичайної торгівлі, засновані тут ще 4 ярмарки на рік: 1-ий Благовіщенський — 25 березня; 2-ий Вознесенський — в 40 днів після Пасхи; 3-ій Успенський — 15-го серпня і 4-ий Дмитрівський — 26 жовтня. 1-ий ярмарок буває на міському майдані, головні статті його торгівлі: рогата худоба і частково хліб. Інші ж 3 ярмарки розташовані в балаганах на горі поза Нікополем і тут має місце торгівля всіма речами, які потрібні, як для вбрання, продовольства, ласощів й усіх речей, необхідних в господарчому усталенні городян, поміщиків і сільських мешканців землеробів. Також привозиться на продаж різний хліб, льняне насіння, вовна, шкіри, овчини, сало, коров'яче масло та різні інші речі сільської промисловості. Ярмарки тривають по 3 дні і на кожний довозиться товарів, сировинних виробів, хліба, женуться коні, рогата худоба, вівці тощо на суму до 450.000 карбованців сріблом, а часто й більше. Приїжджих на кожен ярмарок буває від 4.000 до 6.000 осіб; фургонів, бричок возів і гарб буває до 1.500 причому при них буває до 1.000 коней і до 1.200 пар волів; ярмарковий стан займає площу не більш як $\frac{1}{2}$ квадратної версти.

При цьому додається статистичний опис Вознесенського ярмарку в Нікополі, який відбувався 12-го травня 1860-го року.

Примітки

¹ За Лапінкою в лісі, поблизу дерева був величезний трьохвіковий осокір, на якому великий дніпровський орел із своєю орлицею мали щороку власне гніздо, нарешті швидкими весняними водами осокір... впав у воду і його понесло разом з орлиним гніздом швидкою протокою, тоді мешканці, хитаючи головами сказали «пропав наш орел» і з тих часів Лапінку стали величати «Орловою протокою», а за нею острів Орловий.

² Об одне велике каміння в цьому пасмі в першій половині серпня місяця минулого 1859 року пароплав Сестриця під командою п. Шостенка, йдучи малим ходом проти течії вдарився об це каміння на трифутовій глибині, отримав пробойну і течу, причому п. Шостенко відійшовши звідти поставив його на мілину; трюм і каюта наповнилися водою, та опісля пароплав було піднято і відведено в Миколаїв на полагодження.

³ Об один з цих каменів п. Бернадський, буксуючи течією вниз баржу № 7 з вантажем товарів, розбив її; причому баржа швидко затонула; за це Одеська контора заплатила купцям за товари, які пропали та пошкодились 4 000

карбованців сріблом, а всі збитки Російського Товариства сягали від цього до 7 000 карбованців сріблом, ця подія трапилась 13-го вересня 1858-го року.

⁴ Яка буде знахідка для майбутніх орієнталістів, років через 500 через 800, коли Орлова протока далеко на захід прокладе собі нове ложе, а сучасне знову буде на материку, коли потім випадково відриють хрест і кадило; скільки тоді буде у цих вчених толку, припущень і укладень, а тим часом, наскільки проста їх дійсність здається розташованим в обширній найпологішій улоговині.

⁵ Нікопольський обширний цвинтар з трьох боків обнесений парканом, він знаходиться на правому високому нагірному березі Дніпра над Лапінкою, гарно розташований, з місця якого на інший задніпровський бік та обширною долиною Дніпра відкривається надзвичайно дивовижний краєвид; тут цвинтар Запорозжців часом вже майже згладився і тільки близько 10-и надгробних почорнілих від часу хрестів вціліли, один з них з наступним написом: «сдесь погребен раб бж. Лукиян Иванов сн: великий бывшаго запорожся отставной маиор пожив лет 70 преставился 1783 году августа в 24 день» ліворуч від хреста висічений напис: «при погребении и старании сего крта Мария Семенова на» напис незакінчено.

«НІКОПОЛЬ» ЗІ СПОГАДІВ ПРОТОІЄРЕЯ СВЯТО-ПОКРОВСЬКОЇ ЦЕРКВИ ІОАННА КАРЕЛІНА

ІОАНН КАРЕЛІН — благочинний священик Катеринославського повіту. Також як етнограф та член Губернського статистичного комітету займався збором відповідної інформації стосовно міста Нікополя.

Нікополь, містечко Катеринославської губернії і повіту, лежить на правому боці ріки Дніпра, чи точніше, при впадінні в Дніпро річки Орлової, — рукава його в п'яти верстах який відділився від Дніпра. Містечко це займає підвищену площу при р. Орловій на просторах 4-х верст на північний схід і гористу місцину на південний захід впродовж 7 верст понад річкою Лапінкою, яка витікає з Дніпра поблизу самого Нікополя. Астрономічне положення містечка Нікополя невизначене, а за географічними картами вказано воно поміж 45-50° північної широти.

Давня назва Нікополя: *Микитин Ріг Микитин Перевіз Микитине*, дає поняття про поступове його зростання. Дехто Микита, заповзятливий малорос, полонений розповідями своїх побратимів, які були в походах проти Кримських татар, про привілля Дніпра, багатого рибою і різного роду звірами — від оленя й дикого коня до полохливого зайця — які плодились на обширних островах його, а може бути, і сам брав участь в походах проти бусурман, з якими здавна Україна вела війни, — цей Микита поселився на мисі у Дніпра, який і отримав назву від його імені Микитин ріг; це передмістя Нікополя і зараз носить назву *Микитине*. За Мишецьким, тут протікала

річка Підпільна. І дійсно, старожили пам'ятають, що на лузі Орловому (так названому від того, що орел постійно жив на віковій груші, що росла на тім лузі), не більш 50 років тому звивалась Підпільна, річка не широка, проте швидка і досить глибока; але Дніпро, рік від року, розмиваючи береги Підпільної струменями, що вливались в неї з весняної повені, залив врешті весь луг Орловий і утворив глибоку і судноплавну річку, в 250 сажнів завширшки, названу зараз Орловою. <...> Люди, невдоволені життям чи пригнічені правителями України, або ж за жагою привілля і розгулу, стеклися потроху на Микитин ріг і сформували общину, а для зручного сполучення з Кримцями, які кочували на Конці з лівого боку Дніпра, навпроти Микитинового рогу, для мінової торгівлі, а рівно і для переправи в Крим мешканців України за сіллю, — товариство це завело, згодом перевіз названий за іменем свого осадчого: *Микитин перевіз*. Майже таким є походження багатьох стародавніх садиб у цьому колись, пустельному краї.

Часу заснування Микитинового рогу з точністю визначити не можна, за відсутністю письмових актів, а в переказах мешканців нічого про нього не збереглося. Є втім правдоподібний привід віднести заснування його до часу першого Запорозького Козацтва, а саме на початок XVI століття адже ще Дашкевич знайшов на той час значну кількість запорозьких козаків, що мешкали на Дніпровських островах і зробився їх керманичем. <...> А відомий Богдан Хмельницький, в славу епоху звільнення Малоросії від пораблення Поляків, застав вже 1647 року на Микитиному розі організовану Запорозьку січ. <...> Тут він почув перший відгук запорозьких козаків йти на захист рідної їм України і врятувати від приниження віру батьків своїх і храми Божі від опоганення. Саме тут покладений був початок щасливій події, що ознаменувала себе в 1654 році приєднанням Малоросії до Російської Держави під добродійну правицю Царя Православного. <...> З того часу окреслилося вже історичне значення Микитинового рогу і казати про побут його інакше не можна, як тільки у зв'язку із Запорожжям.

Примітно, що сказання про цю подію, хоч і є темним, а збереглося й до сих часів у розповідях старців, що походять від запорозьких козаків. Старий під 90 років, Пилип Малий син козака Семена Похила¹... який був козаком за останнього коша запорозького передавав мені, що давно колись *земля ця була лядська (ляська, польська)*, а Ляхи мали власну фортецю під Микитиним, в якій знаходилося *лядське військо*. Та Запорожці, як зібрались, та підмовивши *кримську татарву, як пішли на ляхів, що у Койдаці були; то ці, що стояли під Микитиним*, так поспіхом пішли, що покидали *увесь свій скарб з грошима*, заривши в землю під воротами фортеці. Почасту п'яниці, додав розповідач, рилися в фортеці, шукаючи польський скарб і не більш 30 років, як припинили. З того часу вся

земля ця, аж по Случ, зробилась вільністю запорізькою хто його зна де там та Случ. Правда, на горі навпроти Нікополя, поблизу кладовищної церкви, можна бачити окопані ровом земляні вали завдовжки 750, а завширшки 500 саж.; однак вали ці є не фортецею, а тимчасовим, хоча й доволі міцним укріпленням, де, з достовірністю можна сказати, знаходився польський загін, надісланий коронним гетьманом Потоцьким для спостереження за діями козаків в той час, коли Хмельницький явився в Микитинську січ. <...> Самі риси розповіді Пилипа Малого стосуються саме цієї події, яка надала Запорозцям Гадяцькою постановою в 1659 році, право на володіння землею у відомих кордонах — аж по Случ.

По скиданню Україною тяжких оков й по поверненні її державним володарям Росії, і *Микитин ріг* вступив у новий період життя. Він за Андрусівською угодою 1669 року, офіційно прийняв назву Микитинового перевозу, через який дозволено було малоросійським козакам переходити в Крим за сіллю. <...> Запорозька січ до того ще перейшла з Микитинового рогу і встановила свій кіш понад річкою Чортомлик (нижче Микитинового в 16 верстах), під керівництвом хороброго кошового отамана Сірка... який зажив відомості ще в 1650 році.

Справедливість вимагає сказати, що місцина Микитинового рогу не являє тих даних, які необхідні кошу, як укріпленому місцеперебуванню війська: він повністю відкритий з боку Дніпра, так що неозброєним оком можна бачити, що відбувається на тавричному боці його, як рівно і татари могли звідти піддивитись дії козаків на Микитиному розі. З материка також не мав він фізичної перепони від нападів поляків, з якими козаки тоді вели запеклу боротьбу за звільнення України. Сама переправа через Дніпро у Микитинового передбачає вже більше чи менше скупчення сторонніх людей, від очей яких, не завжди скромних, неможливо приховати таємницю військових розпоряджень січі. Ці причини, як треба думати, і примусили козаків сісти кошом понад річкою Чортомлик, при злитті цієї річки з річкою Павлюк протокою Дніпра². <...> Кіш над Чортомликом недосяжний з кримського боку через суцільні плавні, що простягаються від коша на 15 верст до самого Дніпра і перетинаються в різних напрямках річками і протоками, тільки досвідченим козакам відомих, а від материка захищений болотяною річкою Чортомлик з північного сходу та із заходу річкою Базавлук. Судячи з часу, жодного з усіх не могла осяяти щаслива думка заснувати кіш під Чортомликом, крім Сірка, — бича кримців й до того страшного навіть туркам, що вони змушені були вдатися до впровадження моління в мечетях на його загибель. За це козаки глибоко шанували його і, довго ще по смерті, прах його возили з собою, як вірну підставу для

перемоги над ворогом. Мешканці і наразі з благоговінням поглядають на його могильний пам'ятник, що самотньо стоїть в тому ж коші (у поселенні Капулівка).

Микитин Ріг, чи Микитин перевіз, з часу взятої ним участі у справах Хмельницького щодо польського гніту, майже ціле століття, напевно, був осторонь політичних перевертів Запорозжя, хоча перед очима його здійснювалися в цей період і відчайдушні подвиги козаків і їх втеча під владу Турції по зраді їх в 1709 році Царю Російському, і нарешті повернення в 1734 році злочинців, що розкаялися, прийнятих ним з радістю до власних каюків (човнів) для осадження в межах Росії новим кошем при річці Підпільній (с. Покровське). Залишаючись там же перевізним пунктом, Микитин Ріг, з поверненням січі, набув більш сталого побуту: в ньому влаштувалася церква, настоятелем якої призначений був ієромонах межигородського монастиря, і зробився селом, хоча в ньому і не було сімейних мешканців, крім посадових осіб, від коша поставлених: шафаря й писаря з їх помічниками, для збору доходів з переправи, та деяких козаків для утримання караулу. Як в прикордонному пункті, в Микитиному перебував комісар від уряду російського для розбору спірних питань між запорожцями і татарами, які знаходились навпроти Микитинового по лівий бік Дніпра, при Кам'яному базарі (зараз Мала Знам'янка), де була тоді турецька фортеця. Крім того, в Микитиному заснований був військовий пост з російського боку, і перебував від колегії іноземних справ перекладач, для постачання квитками турецькою мовою промисловців, які прямували в Крим та для перекладу листів і ярликів, що з Криму привозилися. Таке положення займало село Микитине до 1775 року, — часу остаточного знищення Запорозької січі і розорення її коша. В Микитиному було тоді 40 хат (будинків) і з півтораста службових козаків.

Для відновлення належного значення слів: *січ* і *кіш*, я дозволю собі дещо ухилитись від сучасного предмету. Словам *січ* і *кіш* історики, а серед них і шановний п. Скальковський, надають однакового значення. Під словом *січ* розуміють вони, найімовірніше, засіку — укріплене місце, обнесене палісадами, а *кіш* називають станом, збірним пунктом всього війська, або теж укріпленим місцем війська запорозького. Надалі ту чи іншу назву укріпленого місця козаків доводиться визнати зайвою, — чого не повинно статися. Запорозці, за всієї своєї простоти, завжди давали такі влучні назви речам і особам, що важко погодитися, щоб вони власну осілість, чи постійний укріплений табір, назвали байдуже: і кошем і січчю. Щоб розсіяти подив слід пошукати оригінал цих слів у побутовому житті запорозців. *Кошем* називають в нас малороси сарай, в який заганяють овець під час непогоди влітку і взимку — під час завірюх; він робиться або круглий, або довгастий, з пліту, обмазаного глиною й критого соломю.

При ньому обнесену плітом загорожу, в якій дають харч вівцям в добру погоду, називають *кошарою*. Назву цього притулку для овець запорожці, можливо, перейняли й від сусідів своїх, що кочували з власними стадами при Конці й на Молочних Водах — в Тавриді, татар, які для збереження овець від непогоди та хижого звіру, зганяли стада в одне місце і обносили їх кибитками чи гарбами, називаючи такий захист стад кошом. За свого мандрівного життя і запорозькі козаки місцеперебування своє назвали кошом. Набагато важче зрозуміти смисл, що надають вони слову — *січ*. Січ (так у вимові малоросів) походить від дієслова сікти, — рубати, кришити на роздріб, малоросійською — *сікти*; в переносному смислі українці дають назву січ незговірливому чоловікові чи відчайдушному шибайголови, виражаючися: *він* чи *вона, так і січе* (словами), *справжня січ*. В цьому точно зміст і розуміли запорожці слово — січ, коли казали: *військо січове, січове товариство* (військове товариство), *січовий скарб* (майно, що належить запорозьким козакам), не вживаючи виразів: *кошове братство, чи товариство, кошовий скарб* тощо. Отже, словом січ називали вони запорозьке військо, що завжди стояло на військових ногах та, в кожному пору року й постійно, ладне зі зброєю в руках зустріти ворога, і, притому, військо страшне, що не дає нікому пощади, а будь-кого посікти на роздріб. Сказати: Запорозька січ — все рівно, що сказати: запорозьке військо, — страшне, чи як писалось воно раніше славне. Отже *січ* — сукупність всіх військових сил запорозьких козаків, — хоробре товариство, безстрашний бойовий корпус, небезпечний для ворогів; а кіш — закрита осілість, — укріплений, проте постійний табір війська запорозького, де зосереджувались всі адміністративні розпорядження, і громадські і військові, в особі кошового отамана, — цього правителя республіканської общини, до якої неминуче слід віднести запорозьких козаків. В смислі цьому військо запорозьке за свого виникнення, не маючи постійної осілості, тобто коша, називалось січ; і з часу кошового отамана Сірка, який сів кошом над Чортомликом близько 1600 року, осілість війська або постійне місцеперебування січі названо було кошом.

Запорозькі козаки, займаючи прикордонну межу з Кримом, були вірними «вухами», оплотом проти вторгнення татар в межі Росії; але з іншого боку вони вчиняли набіги на володіння Кримського ханства і кордони польські, часто спричиняючи неприязні відносини між російським урядом та Оттоманською Портою і Річчю Посполитою. Тому, знищення запорозьких козаків було найнеобхіднішою мірою уряду, як для спокою із сусідами, так рівно і для благоднини краю, тим більше, що, по відторгненню російською зброєю в 1774 році Кримського півострову від залежності Турції, не вбачалося в них жодної потреби, і край цей почав швидко населятись. Частина козаків, що залишилась від тих, які прийняли підданство Турції, та оселились як відомо за

Дунаєм, перейшла на проживання до села Микитинового і, одружившись в Малоросії, значно збільшила народонаселення його; багато з них по смерті залишилися козаками (неодруженими)³. <...> Таким чином село Микитине отримало міцніше становище і увійшло до складу селищ, заснованої в 1764 році Новоросійської губернії, а в 1782 році воно, за думками князя таврійського генерал-губернатора Новоросійського краю Потьомкіна, який проникнувся грецьким питанням, що було тоді в ходу, і заспокоєного легкою перемогою над запорозьким військом, що утруднювало його дії з осадження порядку і благоустрою у ввіреному йому краї, перейменовано на місто Нікополь (від грецького слова: Nikopolis — місто перемоги), який, серед інших повітових міст Новоросійської губернії, склав Нікопольський повіт. <...> Та ненадовго зоря освітила обрій Нікополя: він майже в своєму зародку носив вже насіння руйнації, і, не більше як рік потому, Нікопольський повіт, за деякими адміністративними міркуваннями, залишився тільки de jure повітом, а Нікополь прийняв скромне положення містечка, яким і понині вважається. Однакова катастрофа спіткала й інші численні міста Новоросії: смерть світлішого князя Потьомкіна (1791 року) зупинила подальший хід розвитку Новоросійського краю, — цього улюбленого дітища його, а з кончиною великої Катерини зовсім усиротів юний край, і всі мудрі її визначення, щодо зміцнення добробуту цього краю і дарування йому високої народної освіти, надовго призупинені.

При всьому тому Нікополь, прокладаючи сам собі дорогу, прославив свій добробут і в зовнішньому відношенні перевершив деякі повітові міста Катеринославської губернії. Користуючись зручностями судноплавної ріки Дніпра, він каботажними човнами, побудова яких здійснювалася в ньому ще за запорозьких козаків, здійснював відправку до Одеси вантажів сировинних виробів сільського господарства, чим потроху зосередив в собі торгівлю діяльність найближчих повітів суміжних губерній: з'явилося купецтво і залучені були агенти іноземних контор м. Одеси для закупівлі сільських продуктів; засноване ж в 1858 році пароплавство по Дніпру значно розширило й посилило комерційний бік Нікополя. Саме народонаселення його швидко зростало. Число мешканців в Микитиному 1775 року не перевищувало 150 душ чолов. статі; в 1784 році по церковних документах складало чол. статі 876, жіноч. 132, обох статей 1,008 душ, — в тому числі духовних було чол. 17, жіноч. 4 д., чиновників чол. 47, жін. 4 душ і мешканців сільських чол. 812, жін. 125 = 1,008. Впродовж 6 років народонаселення Нікополя збільшилося на 858 або середнім числом на рік — на 143 %. Наразі м. Нікополь має мешканців 3,960 ч. і 3,690 жін. статі, а загалом 7,650 душ. З 1781 року за 84 річний період часу число мешканців зросло на 6,642 душі обох статей, або середнім числом на 79¼ % на рік.

За станами чисельність мешканців відображають наступні дані:

	чол.	жін.
духівництва	15	12
дворян	49	62
купців	180	165
міщан	599	557
держ. селян	2 179	2 309
вільних матросів	938	585
<hr/>		
Разом	3 960	3 690

За віросповіданням розподіляються мешканці таким чином:

	чол.	жін.
Православного ⁴	3 530	3 340
Вірменогригорівського	2	3
Римо-католицького	5	5
Протестантського	51	37
Євангелічно-лютеранського	5	3
Єврейського	343	286
Караїмського	15	16
Магометанського	1	
<hr/>		
Разом	3 960	3 690

Такий приріст мешканців показує торгіву й промислову діяльність Нікополя, що поступово зростає. Числові дані як внутрішньої, так і відпускної торгової операції за минулий 1865 рік показані будуть нижче.

В 1808 році в Нікополі було вже приходське училище, ініціатива якого, як в матеріальному, так і в науковому відношенні, належала тутешньому духівництву: воно влаштувало училищний будинок і власноручно займалося навчанням хлопчиків. Одна з духовних осіб перебувала при училищі на посаді наглядача, інша — наставника, а інші були помічниками його; на цих посадах стверджувалися вони, як можна бачити з послужних списків духівництва того часу, Катеринославськими преосвященними, а надалі — радою ІМПЕРАТОРСЬКОГО Харківського університету. В 1836 році, по заснуванні в Нікополі товариства вільних матросів... училище це найменовано матроським приходським училищем і підпорядковано дирекції училищ Катеринославської губернії. При всьому цьому одне матроське училище не могло задовольнити потреб мешканців Нікополя в навчанні дітей, а тому духівництво, за їх

бажанням і внаслідок особливого розпорядження єпархіального керівництва, заснувало в 1841 році іншу школу при церкві, яка спершу наповнилася учнями числом до 50. Школа ця в 1860 році перейшла у ведення палати державних маєтностей, з призначенням жалування наставнику-священнику по 100 крб. і його помічнику 75 крб. на рік, і підвищена до сільського училища, 4-го розряду. Обидва училища утримуються на кошти того товариства, якому вони належать.

В матроському училищі наразі 42 учня, зокрема:

– дітей вільних матросів	14
– купецьких і міщанських	18
– дворянських	5
– обер-офіцерських	1
– військового відомства	1
– і єврейських	3

Разом 42

В сільському училищі 1-го розряду учнів 77

Зокрема:

– дітей держ. селян	72
– купецьких і міщанських	4
– дворянських	1

Разом 77

Якщо до цього числа учнів чоловічої статі додамо 31 вихованку, яка навчається в приватних 3-х будинках читанню, письму і рукоділлю, то і складеться наявне число дітей обох статей, що навчаються в місті Нікополь — 150. Відношення числа учнів до загального числа мешканців: як 1:51.

Нікополь з 1775 року в адміністративному відношенні підзвітний був волосному керівництву. Та оскільки міський стан стикався з великими труднощами при складанні торговельних операцій, то Херсонський військовий губернатор і міський голова м. Одеси, граф Ланжерон, призначив у 1818 році городового в Нікополь, під керівництвом якого, із письмоводителем та двома писарями, утворилася поліція із словесним при ній судом для здійснення кріпацьких актів та інших торговельних операцій. По перетворенню поліцій в 1863 році, в Нікополі стверджено єдиного тільки поліціантського наглядача.

В Нікополі 2 церкви: одна соборна, в ім'я Покрова Пресвятої Богородиці, влаштована в 1796 році, о п'яти главах; дзвіниця при ній теж дерев'яна, 1806 року збудована. Інша церква кам'яна, побудована на Нікопольському цвинтарі 1858 року, а в минулому 1865 році вона розширена прибудовою до неї кам'яної дзвіниці. Чи була в Нікополі церква з часу першого заселення Микитинового рогу, чи колись потім — важко сказати; можна однак сприйняти за правду, що в Запорозькій січі (в значенні війська), в перший час побутування, допоки не стверджувалась вона на постійному місці проживання над рікою Чортотлик, будови церкви не було, хоча не можна передбачити, що запорозькі козаки не мали похідної військової церкви з достатньою кількістю духівництва, — що завжди було православно-християнським їх обов'язком. Коли ж запорозькі козаки вивернулись в 1734 році з-під турка та сіли новим кошем при річці Підпільній, з того часу збудували церкву і в Микитиному.

З опису Микитинської Свято-Покровської церкви, зробленого в 1777 році, травня 22 дня, Карнаухівським ієреєм Василем Удовицьким *«в силу наказу духовної слав'янської консисторії... в протопопії слов'янського правління, що отриманий минулого Квітня 4, а за ордером... оної протопопії мені Карнаухівському священнику надісланому сього травня 8»*, — можна бачити, що в Микитиному була церква дерев'яна, нова, *«з одною банею»* (куполом), *за прикладом крижової зроблена* (за зразком костьолу). Іконостас в цій церкві був *«ув'язаний»*, як виражається опис, на *«полотні»*, все начиння церковне незначне; по тому ж опису вказано: *«срібла сплавного... погорілої церкви що залишилося, в наявності 5 фунтів»*. З чого можна зробити висновок, що й до цієї зробленої *за прикладом крижової* була церква, проте згоріла. Хай там як, але побудову церкви згорілої не можна віднести далі вказаного часу 1782 року. В цю церкву поставлений був іконостас новий, *замість ув'язаного на полотні*, козаками Яковом та Іваном Шиянами, що були в той час церковними старостами, як свідчить напис, на самому іконостасі яка знаходиться: *«1782 року Вересня 20 дня цей іконостас тутешніми ктиторами Яковом та Іваном Шиянами власними їх, а не чиймось іншим коштом написаний живописним мистецтвом і за все живописцю від них сплачено 800 карбованців»*, а в 1783 році вони ж влаштували іконостас у вівтарі, написавши на горньому місці: *«1783 року Сентемврія 28 дня. Це горне сідали ще жертвник і рукомийник створені, як снісарською, так і живописним мистецтвом власним клопотом тутешніх ктиторів Якова й Івана Шиянів на честь церкви, собі ж у порятунок»*. Ці обидва іконостаси в 1796 році перенесені до знову влаштованої в Нікополі церкви, і зараз ще, за своєю художністю вони служать прикрасою храму. Ті ж Шияни замовили відлити дзвін у 45 пудів і 18 фунтів, що й наразі існує на дзвіниці при церкві із написом: *«цей дзвін зроблений для Нікопольської»*

Покровської церкви фундаторами Яковом та Іваном Шиянами і всім товариством старанням Священника Григорія Деева, 1790 року».

В Нікопольській Покровській церкві зберігаються рештки запорозької старовини, що викликають цікавість просвічених її дослідників. Цікаво спочатку сказати, коли і яким випадком вони потрапили до цієї церкви, так як вона не могла вихвалитися багатством свого майна.

«За силою ЙОГО ПРЕВОСХОДИТЕЛЬСТВА пана Генерал-майора, — йдеться в церковному описі за 1783 рік, — Новоросійської Губернії Губернатора і Кавалера Миколи Даниловича Язикова сповіщення, зроблено опис Церковним книгам і речам, що забрані з Покровської в Нікопольську церкву, Березня... дня 1783 року». З цього можна бачити, що частина майна запорозької церкви перейшла до нікопольської за розпорядженням керівництва, і перейшла більша й краща частина його, за винятком необхідних речей для відправлення богослужінь у тій церкві, значиться в сповіщенні. В цьому опису показано богослужбових, етичних й історичних (виписую загальним підсумком) 120 книг різного найменування, що складають багатство церковної бібліотеки. Однак вся цікавість, через власну велику кількість і цінність, полягає в обладунках церковних та інших речах. Обладунки: 28 філонів з парчі різних кольорів і якостей, 12 підризників, 28 пар поручів, 12 епітрахілей, 77 стихарів, 9 поясів, 57 хусток шовкових й *«на білому полотні гаптованих золотом, сріблом і шовком 11 напрестольних обладунків»*, 6 пар (по 3) воздухів, покривів *налойчатих* 3, покривів *стольцевих* 3, 2 шмати парчі, 2 шматки штофу, 2... гарнітури; мідного посуду від котлів до мисок 28 та олов'яного посуду 30 штук.

Наступні коштовності заслуговують того, щоб розповісти про них детальніше, не змінюючи орфографії списку. *Срібні речі*: Ліхтарів (свічників) напрестольних великих 2. Хрест з мощами 1. Куман (кухоль) великий суто-(суцільно)визолочений 1. Менший, суто-визолочений же 1. Таблиця срібна: строкато золочена, посередині хрест з животворним дровом 1. Ікона Спасителя з окладом (з шатою) в притворі 1. Ікона Богоматері в притворі з окладом 1. Лампад срібних що були на хорі із срібними блятіками 4. Ікон різних на мідних блятіках (дощечках) оброблених сріблом 20. Срібних різного гатунку позолочених 50. Медалей різних старшин золотих великих 4. Хрестів срібних визолочених 4, між якими три зі срібними ланцюжками... Хрестів кипарисових сріблом оброблених 2. Дукатів срібних визолочених 2. Червінців лому 2 шмати. Золота один шмат. Срібла зливків 24 фунти. *Коштовне каміння*: Перли до намісної Ікони Богоматері ниток дрібних 13 і великих 3 із червоними кораликами. До іншої Ікони Богоматері меншої, — дрібних перлів 15 ниток, на яких червінців великих 2 і менших

польських 2, та великих з намистами червоними... 6 ниток також. Перлин з шістьма гудзиками 10 ниток. Червоного намиста кораликів великого й дрібного 50 ниток, на яких червінців 2 і янтарю шматок. Червінців різного калібру на чотирьох ланцюжках 153, серед яких десять великих різного калібру.

Ось те багатство, яким зобов'язана є Нікопольська церква церкві Січі Запорозжів! Але на жаль, крім срібних речей по вступу моєму священиком до Нікополя 1838 року коштовного каміння, золотих речей і червінців я вже не застав. Де все це ділось — одному Богові відомо. Із вцілілого церковного майна і з великою ретельністю яке зберігається я опишу тільки більш значні речі за своєю давністю.

1. Риза суто-золотої парчі (суцільно золотої) скам'єю (опліччям), шитої золотом і сріблом, на якій образ покрови Богородиці, сказано в опису. Фелон цей і нині існує. В ньому опліччя шите чи майже коване із срібла; на головному місці опліччя вишитий покров Богоматері з янголом зверху, на лівому плечі — Її Різдво, на правому — вхід до храму Пресвятої Богородиці, а попереду вишиті пророк Мойсей та Ілля. Всі обличчя цих зображень, кінцівки рук і ніг написані масляними фарбами й донині зберегли мистецтво і свіжість. Цей фелон часів коша Чортотлицького; оцінюється він знавцями близько 1.000 карбованців.

Риза червоної парчі скам'єю, шитою по зеленому оксамиту золотом і сріблом, на якій образ Благовісту Пресвятої Богородиці, означена в описі. Дійсно, на головному місці опліччя вишитий золотом і сріблом Благовіст Пресвятої Богородиці з янголом зверху, на правому плечі — Богобатько Іоакім, а на лівому — Св. Анна. Обличчя й кінцівки рук і ніг живописні. Фелон цей — придбання останнього коша й цінується зараз не більше 700 крб.

Обидва фелони використовуються при богослужінні не більш ніж три рази на рік в дні свят Богородичних й зберігаються в охороні на подальший час.

3. Невеликий напрестольний хрест, різаний з кипарису і оброблений в срібло, на якому напис такий: *«цей хрест з мощами Святих отець Лаврентія і Сілуана, кущівського куреня війська Запорозького козака Лаврена Горба»*. Рік не зазначено.

4. Євангеліє заввишки 1 аршин 1 вершок та завширшки 12 вершків. Воно надруковане в царювання Єлизавети Петрівни 1759 року, на товстих клеєних аркушах. Поля аркушів обнесені бордюром завширшки 2 дюйми, зверху і знизу бордюром має... 2½ дюйми, Рядкові літери розміром... дюйма; початкові літери кожної глави 1½ дюйми, а початкові літери початків Євангельських, друкованих кіновар'ю, також 1½ дюйми розміру. Євангеліє оброблено в 1760 році малиновим оксамитом і по ньому сріблом з позолотою; воно має на верхньому правому боці п'ять зображень під черню

на срібних дощечках овальної форми посередині Господь Вседержитель, по кутах чотири Євангелісти, на спідньому боці посередині — Покров Пресвятої Богородиці з буклями по чотирьох кутах. Напис на нижній дошці свідчить: *«в усьому Євангелії срібла вагою 28 фун. і 2 золот. Рязанський майстер Анофрей Немолотов; все ж Євангеліє важить 1 пуд 37 ф. і 1 чверть».*

5. Плащаниця на чорному оксамиті, посередині вишито сріблом тіло Господа нашого І. Христа, — обличчя тільки і волосся зображені фарбами, що добре збереглися; по чотирьох кутах янголи у вигляді людини, орла бика і лева, шиті золотом. Навколо шитий золотом тропар: *«Благообразний Йосип та інші.»*, в якому початкові літери кожного слова срібні. Облямівка плащаниці по малиновому оксамиту прикрашена шиттям із срібла і золота, а навколо неї обкладена із різнокольорового суканого шовку, бахрома з 6 китицями з того ж шовку. У підніжжя Рятівника облямівкою йде напис шитий золотом: *«ця плащаниця раба Божого Іоана Гаркуші куреня Тимошівського»* а збоку *«1756 року»*. Довжина плащаниці 2 арш. 15 верш. а ширина її 1 арш. 10 верш.; експерти оцінюють її в 1.200 карб.

6. Хрест різаний з кипарису, в якому зберігається частка животворного дерева хреста Господня. Він вроблений в срібну, овальної форми, дошку і прикрашений сійвом із різнокольорового каміння; знаходиться в особливому кіюті в церкві за склом, облаштованому в 1855 році. Напис на лицьовому боці дошки такий: *«в цьому хресті животворне дерево»*, а на іншому боці: *«ця таблиця до храму покрови пресвятої Богородиці споруджена коштом всього війська запорозького. А старанням ктитора Павла за Отамана кошового Павла Козелецького в 1747 році місяця октоврія 2 дня»*. Хрест із животворним деревом був принесений в кіш запорозькими козаками з Єрусалима під час їх ходіння в межах Турції поміж 1709 і 1734 роками. Висота срібної дошки 13½ а ширина її 10½ вершків. Ваги в усій дошці 8 фунтів 76 золотників.

7. Аналой для читання Євангелія зроблений з дерева, що називається, як запевняють самовидці — мешканці Константинополя, арабською Абонос (*Abonoz*) і складається з 4-х звивистих тростин, із заломленими всередину зверху зміїними голівками; він оброблений черепахою, перламутром і слоною кісткою. Аналой був дарований запорожцям константинопольським патріархом в той час, коли вони, знаходячись в підданстві Турції по знищенню старого коша їх в 1709 році, клопотали у нього про призначення до їх війська духівника. Ті ж самовидці стверджують, що такої точно роботи знаходиться в Константинопольській патріаршій церкві трон (*Thronos*) часу св. Іоана Златоустого, і... амвон, звідки цей святитель виголошував свої богодуховні повчання. Є також і сучасні йому аналої, з якими описуваний чимало має разючої

схожості. Тому можна судити, яку дорогоцінну давність зберігає в себе Нікопольська церква.

8. Куман великий, — кухоль срібний визолочений, з рукояткою та кришкою. По ньому рельєфно викарбувані квіти метелики й птахи. Зверху кухля хрестик прироблений в 1800 році. Ваги має 1 фунт 48 золотників.

9. Куман-менший, — кухоль срібний визолочений з рукояткою та кришкою. В нього вроблені 7 медальйонів: 6 — з боків, один на кришці. На кожному із медальйонів зображені три обличчя і на кожному ж — один з років: 1592, 1593. 1595: 1596, 1597, 1598 і 1600. Навколо медальйонів стоять імена, OHRISTIAN, IOHAN GEORG ET AUGUSTUS. Всередині кухля на медальйонах знаходиться герб і навколо нього — напис: FRATR: ET DUCES SAXON. Кухоль важить 1 фун. 24 золотники.

Обидва кухля, нечесно придбані запорозькими козаками поступили до їх кошової церкви в різний час. Мешканець Нікополя Михайло Решетняк⁵, померлий в 1836 році, передавав мені в рік своєї смерті, що перший кухоль — дуже давній... ще кошовий отаман Сірко дістав його від кримського хана; як з ним воював. Він йому так сподобався... що залишив для себе, а інші награбовані речі розділив поміж товариством. *Сірко впродовж всього свого життя пив з нього горілку, — додає Решетняк, — чим подав думку й іншим після нього кошовим мати цей кухоль для подібного ж вжитку.* І вже по знищенню останнього коша цей куман потрапив до церкви. *А цей кухоль, що з медалями, — казав Решетняк, — ми здобули тоді, як посилали нас до Польщі ловити гайдамаків, від якогось... німця, що жив біля... Канева.* Те ж саме підтвердив і згадуваний вище Пилип Малий, як чув від батька: кухоль з пташками — аж від Сірка: *він його дуже... любив і добре з нього горілку пив, а інший — додав Малий за уряду вже нашого, казав йому батько його.* Знаючи походження останнього кухля, по його обробці і написах можна ствердно казати, що запорожці його здобули, як виразився скромно Решетняк, розграбувавши в 1746 році поселення Саксонського генерал-майора Вейсенбаха, поблизу Канева і Богуслава, про що згадує в своїй Історії Нової Росії п. Бантиш-Каменський (част. 3 стр. 193); так саме каже і п. Маркевич (Істор. Малоросії, том 11 стор. 632).

10. Золота медаль з портретом Катерини II і написом на ній: «*Війська Запорозького полковнику Каленці за хоробрі супроти ворога вчинки*», так-як він в 1788 році командував загоном запорозьких козаків при взятті Очакова. Медаль ця надійшла до церкви в 1791 році, по смерті полковника Каленки; в ній ваги 24 золотники.

Земля, що належить м. Нікополь, складена з 15.372 десятин. Зокрема: орної і сінокісної 10.847 д.: лісної — плавневої 2.210 дес., садибної 659 д., і незручної

1.656 десят. Зокрема підцерковної землі 565 десят., що знаходяться в користуванні духівництва. Іншою землею користується сільське населення. Шляхи сполучення м. Нікополя наступні: 1) поштовий шлях з Катеринослава до Херсона; 2) чумацький шлях з малоросійських губерній до Криму через ріку Дніпро, де існує переправа на паромах від відомства Кримської соляної управи, 3) пароплавне сполучення Нікополя з іншими містами і місцями, які лежать вниз по Дніпру і портами Чорного і Азовського, морів, і 4) диліжансове сполучення його з Катеринославом.

Кількість будівель в м. Нікополь, громадських і приватних: дерев'яна Покровська церква 1 та кладовищенська кам'яна цер. 1; єврейських молитовних будинків: кам'яний 1 і дерев'яний 1; училищ дерев'ян. 2; житлових будинків казенних дерев'яних 2; церковних будинків: кам'яних 1, дерев. 2; приватних будинків: кам'яних 11, дерев'ян. 1.205; нежитлових будівель: громадських магазинів дерев'яних 3, приватних крамниць кам'яних 2, дерев'яних 70.

Із громадських й промислових установ в Нікополі перебувають: поштова контора 1, приватна аптека 1, контора агентства Одеського Товариства пароплавства і торгівлі 1, контора агентства транспортної компанії «Наdejда» 1, контора диліжансова 1, торгово-хлібопромислових контор 3, готелів 4, винних льохів 3, оптових складів для спирту 6, питних закладів з роздрібним продажем 72.

Число заводів в Нікополі; салотопних 2, свічкових 2, рибних 3, броварних 2, маслобійних 4, цегельних 2, гончарний 1, вітряків 28, млинів кінно-приводних 8, млинів сукновальних на річці 6, лісових пристаней 2.

Число ремісників: хлібник 1, робітник 1, м'ясників 8, робіт. 9, мідників 2, робіт. 1, картузників й шапошників 2; черевичників 2, чоботарів 6, робітників 5, кравців 14-18, столярів 6-8, теслярів 4-15, мідників-лудильників 2-1, срібн. і золотих виробів майстрів 1-2, годинникарів 2-4, ковалів 8, робітників 9, та учнів 12, слюсар 1, робітників 2, колісників 1-4, шорників 2-1, палітурників 1-1, красильників 4-2, склярів 3-4, перукар 1, візників 8, коновал 1.

Кількість домашньої худоби в Нікополі: коней 512, рогатої худоби 2.854, овець простих 3.250, тонкорунних 869, кіз 73, свиней 720, віслуків 2.

В Нікополі 4 ярмарки: на Благовіст — 25 березня, на Вознесіння — в день вознесіння Господня, Успенська і Дмитрівська 26 жовтня.

Внутрішня торгова діяльність Нікополя в 1865 році: крамнична сягала 175.842 крб. 45 коп., ярмаркова (4 ярм.) на 134.817 крб. 72 к., привозу було на ці ярмарки 411.537 крб. 60 коп., збору грошей за місця ярмаркові 1.301 крб. 10 к. Торгівля з

продажу питва: у винних льохах була на 2.318 крб. в питних закладах продано 41.583³/₄ відра хлібного вина, враховуючи полугар, за який отримано акцизу 79.026 крб. 70 коп.

Рух промислової діяльності Нікополя Дніпром: привезено до Нікополя пасажирськими пароплавами: а) пасажирів 4.000 осіб, б) машин, меблів, бакалійних та інших товарів 51.300 пудів, на суму 350.000 крб. ср.; буксирними пароплавами привезено: а) солі 109.700 пудів на 40.000 крб., б) машин, меблів, бакалійних й інших товарів 15.500 пуд., на 100.000 к. ср., вивезено з Нікополя пасажирськими пароплавами: а) пасажирів 3.300 осіб, б) простої вовни нікопольських мийок 33.700 пуд., на суму 250.000 к. ср.; в) мануфактурних та інших товарів 28.900 пуд., на 160.000 крб., г) різного збіжного хліба, сала, прядива 1.125.800 пуд., на суму 1.200.000 к. ср., і нарешті парусними суднами вивезено різного збіжного хліба 500.000 пуд., на суму 200.000 крб. сріб.

Судячи з такої щасливо обдарованої природою місцевості Нікополя, звідки ріка Дніпро не має жодних перепон в сполученні з портами Чорного та інших морів, і по руху його торгівлі, як складського пункту виробів землі і тваринних продуктів навіть окремих місцин, не можна не бажати чого кращого для піднесення його добробуту. Та якщо придивитися ближче до торгового й промислового руху Нікополя, не можна не відмітити, що тутешні мешканці беруть майже нікчемну в цьому участь, за недостатності власних капіталів, і вся торгова та промислова операція зосереджена в руках одеських негоціантів і деяких промисловців катеринославських. При тому ж положення про мита за право торгівлі та інших промислів з 1869 року, що піднесло Нікополь до 3-го розряду, позбавило його значної кількості купецьких капіталів. В 1863 році тих, які сплачували з гільдійного капіталу по містечку Нікополь було 84, а зараз тільки 56: 28 капіталів перенесено в міста, що належать до 5 й 6 розрядів. Нарешті оклад... на нерухоме майно мешканців містечка в минулому 1865 році в кількості 1.000 крб. ср., всім своїм тягарем впав на міський стан, адже вільні матроси 938 душ чол. статі, які підлягають цьому податку, за незначною цінністю майна, сплачують тільки 180 крб., інші 820 крб. вносять міські мешканці, як то: духівництво, дворяни, купці й міщани, чия кількість, як вище зазначено складає 843 душі статі чоловічої. Отже, на кожну душу доводиться сплачувати за нерухоме майно майже по 1-му карбованцю сріблом, незважаючи на те, що містяни сплачують ще товариству державних селян за присадибну, що лежить під їх будинками і подвір'ями, землю, — оскільки містечко не має власної землі, а отже, за законами Імперії, і власної нерухомості. За тими ж законами власність не приймається в заставу і, за продажем з